

3929

ՀԱՍԿԵՐԻ

ՄԵԼԵՎԱԲԻՄԱՆ

ՓՐԱԳՐԱՐԱՆ

XXII

Ն. ԿԱՐՑՈՎ

ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ

ԿԱԴՐՈՒՋՆԵՐՆ ԵՒ ԴԻԻՐԱԳՐԳՈՒՈՒԹԻԻՆԸ

Թրուսերէնից Թարգմանեց

Մ. Սահակեան

151.7

1.36

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ԵՔՏՐԱՅԱՐԴ ՏՊ. ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆՅԻ, ՊՈՒԼԵՏ. 7.

1910

Նրբխաների կապրիզներն եւ դիւրագրգռութիւնը

I

Թէպէտ «կապրիզ» հասկացողութիւնը յաճախ է պատահում ինչպէս կեանքում, նոյնպէս էլ մանկավարժական գրեթէ քննարկում, սակայն կրթութեան տեսութեան մէջ չենք գտնում բացատրութիւն՝ թէ ինչ է այդ հասկացողութիւնը: Լիտրէի մեծ բառարանը, ինչպէս նաև ռուսաց Ակադեմիականը և ուրիշները կամ բոլորովին չեն բացատրում այդ հասկացողութիւնը, կամ՝ որպէս մանկավարժական հարցերին չը նւիրած բառարաններ, այնպիսի բացատրութիւններ են տալիս, որ երեխաների կեանքին չեն վերաբերում, կամ թէ չէ, վերջապէս, փոխարինում են հոմանիշ բառերով, ինչպէս օրինակ՝ ինքնահաճութիւն, իրասածութիւն, յամառութիւն, անկոտորումութիւն, կամակորութիւն և այլն, որոնցից իւրաքանչիւրը իր հերթին ունի իր առանձին միտքը: Այդ բառը չը կայ նաև գերմանական լեզուի մէջ, որ յատկապէս մանկավարժութեան լեզուն է: Գերմանական ընդհանուր և զուտ մանկավարժական բառարանները յաճախ բոլորովին չեն յիշատակում այդ արմատը, այլ փոխարինում են այս բառերով—der Eigensinn, der Eigenwille, die Grillin, die Launen: Բայց դրանք յամենայն դէպս «կապրիզ» չեն, որ հաստատում է արդէն հետևեալ մի փաստով: Գերմանական մանկավարժ

Strümpel-ը իր «Die Pädagogische Pathologie» աշխատութեան մէջ մատնանշում է մօտ 300 մանկական պահասութիւնների վրա և «Capricios» յատկութիւնը յիշատակելով ասում է՝ տես «Eigensinn» բառը, իսկ «Eigensinn» բառի դիմաց ասում է, որ այս վերջին յատկութիւնը երբեմն հանդիսանում է որպէս «կապրիզ»։ Մի ուրիշ տեղ նոյն հեղինակը հաստատում է, որ երբեմն Läunenhaftigkeit դառնում է Eigensinn: Հետևաբար այդ հեղինակի հասկացողութեամբ յիշեալ գաղափարները տարբեր են:

Ծնողների խօսակցութիւնները նոյնպէս համոզում են մեզ որ այդ հասկացողութիւնը անորոշ է: Իսկ որ, ասենք, երեխան հիւր է գնացել և խաղով է տարւել, իսկ վաղուց ժամանակ է քնի, նրան տուն են տանում. նա լաց է լինում: Ոմանք այս բանում տեսնում են կապրիզ, ուրիշները բացասում են այստեղ որևէ կապրիզ, ընդունելով այդ որպէս բնական դիւրագրգռութիւն միայն:

Կապրիզ գաղափարի անորոշ լինելը հասկացողութիւնների մէջ շփոթ է առաջացնում, և այդ պէտք է վատ հետևանք ունենայ երեխաների կըրթութեան համար: Այդ չարիքից խուսափելու համար, պէտք է ճիշտ սահմանել այդ գաղափարը. զբա համար անհրաժեշտ է բազմակողմանի քննութեան ենթարկել այն երևոյթները, որոնք սովորաբար կապրիզ են կոչում, և այդպիսով ցոյց տալ այդ գաղափարի էական յատկութիւնները:

«Կապրիզ» բառի արմատը, ինչպէս ասում է Լիտ-

րէն, նոյնպէս և ոուս լեզուբան Բէլսիին և Լուչինսկին, վերցրած է լատինական caper կամ capra բառից, որ նշանակում է այծ *): Այդ կենդանու բնատրուծիւնը, ի հարկէ, որոշ չափով բացատրում է յիշեալ բառի ծագումը: Բըէմը, հիմնւելով հեղինակաւոր աշխատութիւնների մէջ բերած մի շարք հետաքրքիր փաստերի վրա այսպէս է բնորոշում այդ կենդանուն, թէ զգայունութիւնը կամ կայտառութիւնը, Թեթևամտութիւնը, բնածոութիւնը, կուսիրութիւնը եւ լամառութիւնը կազմում են նրա բնատրութեան աչքի ընկնող գծերը: Այդ թեթևամտութիւնը, կամ աւելի ճիշտն ասած՝ լուրջ մտածողութեան բացակայութիւնը, այդ կուսիրութիւնը կամ գոնէ հակաճանաչութիւնը, այդ լամառութիւնը, թէկուզ փոքր չափով, այդ ամենը անհրաժեշտ են կապրիզոտ անձի համար: Իսկ զգայունութիւնն ու կայտառութիւնը երբէք չեն հակասում կապրիզոտութեանը, այլ ընդհակառակն, ինչպէս կը տեսնենք յետոյ, յաճախ նեարգային մարդկանց մէջ նրանք կցորդում են իրար: Միւս կողմից՝ այդ բառի ծագումը կարելի է բացատրել (ինչպէս և անում է Լիտրէն) այն անսպասելիութեամբ, որ միշտ յատուկ է ինչպէս մարդկանց կապրիզներին, նոյնպէս և այժի ցատկոմներին: Այսպիսով ուրեմն այս բառի միայն լեզուբանական հետազոտութիւնը որոշ լոյս է սփռում վերլուծելիք երևոյթի բնորոշ գծերի վրա:

*) Համեմատել հայերէն «իմանքը հաւարել են» դարձածքի հետ: Ծ. Թ.

«Կապրիզներ» հասկացողութիւնը վերլուծելիս չը պէտք է անտես առնել նրանց արտայայտող դիմագծերը, որոնք այս կամ այն մկանսի զարգացման շնորհիւ ցոյց են տալիս թէ որ դրողմներն են մարդու բնաւորութեան մէջ գերակշռող: Ես շատերին եմ հարցրել, դիտմամբ ցոյց եմ տուել կապրիզոտ մարդկանց լուսանկարները, և եկել եմ այն եզրակացութեան, որ (շատերի կարծիքով) կապրիզոտ դէմքի բնորոշ գծերն են՝ 1) յօնքերի միջի ուղղահայեաց կնճիւղ (եթէ դա դեռ երիտասարդ է), 2) յօնքերի ներքին ծայրերի վերքաշած լինելը, 3) առաջ եկած ստորին շրթունքն և, վերջապէս, 4) բերանի ցած իջած անկիւնները: Թէ դիտական աշխատութիւնների մէջ (Բէէն, Պրէյլեր) և թէ առօրեայ կեանքում յօնքերի միջի ուղղահայեաց կնճիւղը ճանաչուած է իբրև նշան անբաւականութեան, միայն տարիքաւոր մարդկանց մօտ—դա մտքի կենտրոնացման նշան է: Վեր ցցւած յօնքերը, Լաֆատէրի և Մանտեգացցայի խօսքով (որոնք դիտական մեծ հեղինակութիւն ունեն), ցոյց են տալիս մարդու թեթեւամտութիւնը: Այդպիսով ուրեմն վեր քաշած յօնքերը և նրանց միջի ուղղահայեաց կնճիւղը նշան են մարդու ոչ լուրջ և դժգոհ լինելուն: Առաջ եկած ստորին շրթունքից Լաֆատէրը և, զլիսաւորապէս, Դարլինը դիւրագրգռութիւն են հետևեցնում, իսկ Մանտեգացցան— յամառութեան կամ կամքի ուժի վկայութիւն. բայց վերջինս յօնքերի ցոյց տուած թեթեւամտութեան հետ չի կարող գուգորդել: Ինչ վերաբերում է բերանի անկիւնների թեթեւ իջած լինելուն, Դարլինի և Պրէյլերի

կարծիքով դա նոյնպէս ցոյց է տալիս անբաւականութիւն կամ թախտ: Ասենք՝ Ֆիզիօգնոմիկան (դիմաճանաչութիւնը) դեռ ևս չի կարող լուրջ հեղինակութիւն համարուել, այնուամենայնիւ նրա ցուցումները հոգեկան կեանքի և մկանների շարժումների կապի նկատմամբ հիմնւած են ճիշտ գիտական փաստերի վերա: Իսկ մկանների գործունէութիւնից կախած է նրանց զարգացումը, ինչպէս նաև վերոյիշեալ դիմագրծերը: Այդպիսով ուրեմն դուրս է գալիս, որ այն մարդկանց, որոնց դէմքի արտայայտութիւնը ընդհանուրի կարծիքով կապրիզոտ է, յատուկ են մասամբ թեթեւամտութիւնը, անբաւականութիւնը կամ դիւրագրգռութիւնը, որոնք միշտ պատճառ են լինում վէճերին, և վերջապէս յամառութիւնը: Հետևաբար, միմիկայի ուսումնասիրութեան վրա հիմնւած եզրակացութիւնները նոյն արդիւնքն են տալիս, ինչ որ լեզւաբանութեան ուսումնասիրութիւնը:

Եթէ խորը մտածելու լինենք վերլուծելիք երևոյթների իսկական էութեան մասին, անկարելի է չը նկատել, որ երբէք կապրիզ չենք կոչում այն վարմունքները, որոնք առաջ են բերում լուրջ հետևանքներ, թէկուզ այդ վարմունքները լինէին միանգամայն անարգար, դիւրագրգռութիւնից առաջացած և բացարձակ անհիմն երևային շրջապատողների աչքում: Այնպիսի բնաւորութիւնների մասին, ինչպիսին են Յոպհան Ահարկուն, Ներոնը և այլն, չեն ասում, որ կապրիզոտ են: Կարճ խօսքով, կապրիզները կատարում են միմիայն աւելի չնչին փաստերի շրջանում:

Բացի այդ, սովորաբար կապրիզ կոչւող երեւոյթները մէջ միշտ նկատուում է անբաւականութեան արագ անցնելը մի առարկայից միւսի վրա: Միևնոյն կապրիզը երկար չի տևում, և այդ պատճառով շատ դէպքերում այդ երեւոյթի մասին խօսում են յոգնակի և ոչ թէ եզակի թւով. մանուկը այսօր «կապրիզներ» է անում և ոչ թէ «կապրիզ»: Անբաւականութեան՝ մի առարկայից միւսի վրա արագ անցնելով է, որ կապրիզը զանազանուում է յամառութիւնից: Դրա համար է այնքան դժուար բաւարարութիւն տալ կապրիզոտ երեխային կամ մարդուն: Գոհ լինել և միևնոյն ժամանակ կապրիզներ անել միանգամայն անկարելի է, ուստի և մի առիթից միւսին արագ անցնող զգոգնութիւնը կամ այդ ձևի դիւրագրգռութիւնը կազմում է կապրիզների գլխաւոր և աչքի ընկնող յատկանիշը:

Այս ամենը ուշադրութեան առնելով մենք կարող ենք այսպէս սահմանել կապրիզները. դա մի այնպիսի անբաւականութեան արտայայտութիւն է, որ արագ անցնում է մի ջնջին քանից միւսի վրա և որը ծագում է ոչ թէ այդ դէպքերից, այլ կողմնակի պատճառներից: Ընդհանրապէս, բարդ հասկացողութիւնների իւրաքանչիւր սահմանումը սովորաբար այնքան պարզ չի լինում, ուստի և կաշխատեմ առաջարկած բանաձևս բացատրել մի քանի օրինակներով և այն պատճառների վերլուծութիւնով, որոնք առաջացնում են կապրիզներ:

Բիրօն իր «Կամքի հիւանդութիւններ» աշխատութեան մէջ «Կապրիզների ախտաբանութիւնը» գլխում (Les malades de la volonté, երես. 116) տալիս է մեզ

կապրիզների հակաձմ մարդու հետաքրքիր պատկերը, որ կարող է ծառայել վերոյիշեալ մեկնութեան համար թէ իբրև լուսաբանութիւն և թէ իբրև ապացոյց: Միջին չափով զարգացած կամք ունեցող չափահաս մարդու գործունէութիւնը (այսինքն իր գործողութիւնների վրա ունեցած իշխանութիւնը), ասում է նա, ընդհանրապէս երեք աստիճաններ է ունենում. նախ՝ աւտոմատիկ, անգիտակից գործողութիւններ, հասարակ և բարդ բեֆլեկսներ և սովորութիւններ. երկրորդ աստիճանին—զգացմունքներից, զգացողութիւններից և կրքերից առաջացած գործողութիւններ, և վերջապէս՝ բարձր աստիճանին—բանական գործողութիւններ: Կապրիզոտ բնաւորութիւնները, օրինակ հիստերիկաւորները, ունեն միայն ստորին երկու գործունէութեան աստիճանները. երրորդը կարծես թէ նրանց մօտ բացակայում է: Յանկութիւնները յանկարծակի յայտնւում և իսկոյն բաւարարութիւն են ստանում, և ապա տեղի են տալիս նման կամ հակառակ ցանկութիւններին, նայելով անհատի մէջ կատարող անընդհատ փոփոխութիւններին: Այստեղ առաջ են գալիս ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ կապրիզներ և, շատ սակաւ դէպքերում, թոյլ ցանկութիւններ և անորոշ կամեցողութիւններ: Իսկ եթէ ընդհանրապէս միևնոյն զգացմունքի գերիշխանութեան պատճառով կամեցողութիւնն էլ լինում է յարատև և աւելի մշտական, օրինակ փառասէրների մօտ, այն ժամանակ, Բիրօյի կարծիքով, կամեցողութեան հաստատութեանը կարող են խանգարել յաճախակի քայքայումներն ու զրգուումները, որոնք տեղի

են ունենում մի քանի անհատների օրգանիզմի մէջ: Բիրթոն նոյնպէս առաջ է՝ բերում հիստերիկաւոր մարդու բնորոշումը, որ տեւել է բժիշկ Գուխարաւը, որից և վերջնում ենք մի քանի գծեր: «Հիստերիկաւոր՝ բնաւորութիւնների մէջ, ասում է նա, տեսնում ենք հաւասարակշռութեան բացակայութիւն՝ բարձր ընդունակութիւնների, այն է—կամքի և գիտակցութեան, մի կողմից, և ստորին ընդունակութիւնների, այն է՝ բնազդների, կրքերի և ցանկութիւնների մէջ, միւս կողմից: Նրանք վարւում են երես առած երեխաների պէս, ոտներով տրոփում են, ջարդում են կահ-կարասին և հարւած տալու անդուսպ՝ պէտք են զգում...»

Թէև այստեղ Բիրթոն խօսում է չափահաս և անորմալ մարդկանց մասին, բայց և այնպէս լոյս է սրբուում և երեխաների կեանքի այն երևոյթների վրա, որ մենք վերլուծում ենք: Թէպէտ և նա կապրիզներ ասելով հասկանում է ինչ որ աւելի ընդարձակ բան, քան թէ մենք, բայց նրա հասկացողութիւնը պարունակում է և այն, ինչ որ մենք կապրիզներ ենք անւանում: Յաճախ առիթ ենք ունեցել վիճելու. այն կարծիքի դէմ, իբր թէ այդ երևոյթների մէջ զլիսաւոր դերը կատարում է կամքը. արդէն բերածս օրինակներից, ինչպէս և յետագաներից, պարզ կը լինի, որ այդտեղ գերակշռող նշանակութիւն ունի դժդոհութեան զգացմունքը, իսկ կամքը հանդիսանում է արդէն երկրորդական գործոն և չունի որոշ ուղղութիւն: Երբ երեխան կապրիզներ է անում, նա միշտ բարկանում է, բայց չի գիտակցում թէ ինչ է ուղում: Ակամայ միտս է գալիս

Վօլտերի խօսքերը թէ՛ «Ձեր Վեղուլն և ձեր էտնան լի են կապրիզներով. նրանք նման են փոքրիկ մարդկանց, որոնք յաճախ առանց պատճառի բարկանում, զայրանում են»: Հետաքրքրական է այդ տեսակէտից տիկին Պ-ի վկայութիւնը, թէ երեխաները, կամքի երկարատև և սաստիկ լարումից յետոյ, բղաւում աղաղակում են և երկար ժամանակ գրգռած են լինում, ուրիշ՝ խօսքով, նրանց յոգնած կամքը չի գործում, և երևան են գալիս կապրիզները: St. Simon-ն ասում է մի մարդու մասին. «Թէպէտ նա ընդհանրապէս համեստ և պարկեշտ էր, բայց շատ էր բարկանում և իրեն չէր կարողանում զսպել, երբ կապրիզներ էր ունենում»:

Կապրիզը ոչ-կապրիզից լաւ դանազանելու համար բերենք էլի երկու օրինակ՝ հէնց կեանքից վերջրած: Այսպէս օրինակ, մէկ ուկէս տարեկան երեխան, կերակուր ընդունելուց բաւական ժամանակ անց, ամեն բանից գրգռւում է. նրան տիկնիկ են տալիս, դէն է շպրտում և կամենում է որ մայրը իրան խտտի. մայրը վերցնում է—նա դայիակին է ուղում, յատակի վրա է գլորւում և այլն. դժւար է լինում նրան հանգըստացնել և վճռում են, որ նրան պէտք է կերակրել: Նըմանօրինակ դէպքերում ծնողները միշտ հեշտութեամբ չեն նկատում այդպիսի գրգռման և կապրիզների պատճառը: Բայց լինում են և այսպիսի դէպքեր: Երեխան ուրախ է և խաղում է հօրինչ որ առարկայի հետ. խըլում են նրա ձեռքից այդ զարճալիքը և նա դառն լալիս է, նոյնիսկ զայրանում է, վերադարձնում են խլած առարկան և նա նորից զարթանում է: Ինչպէս որ

մենք կապրիզ չենք անւանում չափահասի գրգուելը, երբ նրան յափշտակող գիրքը կորցնում են, նոյնպէս էլ չը պէտք է կապրիզ ասել երեսխայի նման դիւրագըր-գուութեանը: Այստեղից պարզ է, որ դիւրագըրգուութեան պատճառները կամ շատ սերտ կապած են լինում առիթի հետ, կամ նրա հետ բոլորովին ոչ մի ընդհանուր կապ չեն ունենում, և վերջին դէպքում նրանք այնքան էլ ակններև չեն լինում ոչ ծնողների և ոչ էլ երեսխաների համար:

Դժգոհութեան այդպիսի հեռւոր պատճառները առաջացնում են ոչ թէ մի որոշակի դիւրագըրգուութիւն, որը ուղղւած է դէպի որևէ առարկան, ինչպէս երկրորդ դէպքում (երբ խլեցին զւարճալիքը), այլ ընդհանուր դիւրագըրգուութիւն, որը միայն առիթներ է որոնում երևան գալու համար: Առիթ գտնելը միշտ հեշտ է, և իսկոյն երևան են գալիս կապրիզները: Եթէ երեսխայի կապրիզները սակաւ են լինում, երբէք չը պէտք է դատարակներս նրանցից վախենանք, որովհետև պատճառները ուրեմն մշտական ընոյթ չունեն. կը ոչնչանան պատճառները՝ կանհետանան նակ կապրիզները: Բայց եթէ վերջիններս կրկնւում են յաճախ, այն ժամանակ, նըրանց հետ միացած դիւրագըրգուութիւնն ու իրան զսպելու տկարութիւնը կարող են երեսխայի բնորոշ գծերը դառնալ, որոնք, եթէ մարդս նպաստաւոր պայմանների մէջ չը մեծանայ, կը մնան նրա մէջ ամբողջ կեանքի ընթացքում: Այնտեղ, որտեղ ուրիշները ուրախ են լինում, կապրիզտը սրտնեղում է, շարունակ վատ տրամադրութեան մէջ է լինում և բոլորը խուսափում

են նրա ընկերութիւնից, և այդ բանից տանջւում են թէ ինքը և թէ իր շրջապատողները: Այդ պատճառով էլ հարկաւոր է լուրջ մտածել ընդհանուր դիւրագըրգուութիւնը սաստկացնող պատճառների վրա, դիւրագըրգուութիւն, որը փնտռում է ամենամօտ առիթներ բռնկելու համար. դա դեռ կապրիզներ չէ, որ յետոյ են միայն յաջորդում: Այդպիսի ընդհանուր դիւրագըրգուութեան պատճառները բաժանւում են երկու խմբի, որոնցից մէկի արմատը երեսխայի ֆիզիքական կազմի մէջ է, միւսը՝ հոգեկանի: Այդ պատճառների ուսումնասիրութեանը պիտի անցնենք հիմա:

II

Ընդհանուր դիւրագըրգուութեան ֆիզիքական պատճառները

Եթէ մենք սկսենք թւել այն ֆիզիքական պատճառները, որոնք երեսխաների մէջ ընդհանուր դիւրագըրգուութիւն են յարուցանում, որին միշտ պատրաստ են հետևել կապրիզներ, մենք պէտք է առաջ բերենք կերակուրի, թարմ օդի, հանգստի պակասութիւնը, հագուստի անբաւարարութիւնը, բարոմետրիքական փոփոխութիւնները, արտաքին կեանքի ամեն տեսակ անյարմարութիւնները, օրգանիզմի հիւանդոտ դրութիւնը և, վերջապէս, նեարդայնութիւնն ու դիւրագըրգուութեան ժառանգական հակումը: Այս ամենը այնքան խիստ են աղղում երեսխայի խաղաղութեան և բնաւորութեան

վրա, որ անհրաժեշտ է կանգ առնել այդ պատճառներից իւրաքանչիւրի վրա առանձնապէս:

Երբ չափահաս մարդը օրգանիզմի մէջ քիչ եռանդ է ունենում, եթէ նրա առողջութիւնը թոյլ է, այդ դէպքում յաճախ չի էլ զգում քաղց, թէև կիրակրի պէտք է ունենում, շատ անգամ գլխացաւ, անտարբերութիւն կամ դիւրագրգռութիւն է զգում: Նոյնպէս էլ փոքրիկ երեխան, որ անընդունակ է գիտակցօրէն վերաբերել իր զգայութիւններին ընդհանրապէս, սննդի պէտք ունեցած դէպքում քաղց չի զգում, այլ մի ընդհանուր դժգոհութիւն է ցոյց տալիս: Վերջինս, ինչպէս նկատել եմ, իսկոյն չի անցնում կերակուրը ընդունելուց յետոյ, այլ միայն այն ժամանակ, երբ երեխան սկսում է կշտանալ, եթէ, իհարկէ, նա ծծկեր չէ: Դեռ ևս այդ աստիճան թոյլ զարգացած է լինում նրա մէջ ուտելու կամ խմելու կարիքի գիտակցութիւնը:

Երեխաների դիւրագրգռութեան ամենայաճախակի պատճառներից մէկն էլ հանդիսանում է ինչպէս հանգստութեան պահանջը մկանների շարժողութիւնից կամ նեարդային աշխատանքից յետոյ, նոյնպէս և քնելու պահանջը:

Բժիշկ Սիկորսկին իր «Առաջին մանկութեան հասակի կրթութիւնը» աշխատութեան մէջ ասում է, «Այդ հասակի ամենաորոշ և առանձնայատուկ գիծը այն է, որ զգայարանքները արագ յոգնում են... ոչ միայն երեխայի աչքը կամ ականջն է յոգնում, այլ և ուղեղի այն կենտրոնները, որոնք տեսողութեան, լսողութեան, կաշւի և ուրիշ տեսակ զգայութիւնների անօթներ են հան-

դիսանում: «Երբ կուշտ և այլ տեսակէտներից ապահոված երեխան, շարունակում է նա, տհաճութեան զգացմունք է արտայայտում, կամ լալիս է, այդ նշանակում է, որ նա արդէն ձանձրացել է նայելուց, լսելուց և ուրիշ զգայութիւններից»: Հեղինակը վերև բերած խօսքերով նկատի ունի գլխաւորապէս զգայութիւնները, բայց նոյնը պէտք է ասել և երեխաների զգացմունքների և կամքի մասին: Մենք տիկին Պի բերած փաստից տեսանք կամքի յոգնածութիւնից առաջացած դիւրագրգռութիւնը: Մի ուրիշ մօր ասելով, որ նոյնպէս երկար դիտել է իր երեխաներին, ամենաառի առաջացրած չափազանց ուրախութեան հետևանքը եղել է այն, որ յաջորդ երկու օրերը իր երեք երեխաներն էլ շատ գրգռւած էին: Նման երևոյթները ծանօթ են իւրաքանչիւր դայիակին. երբ երեխան շատ է ուրախանում, վախենում են, չը լինի թէ յետոյ նա սկսի լաց լինել: Այդպիսի դիւրագրգռութիւնը կարելի է նկատել որպէս հետևանք նեարդային սխտեմի յոգնածութեան այն չափազանց մեծ աշխատանքից յետոյ, որ պահանջել են ուժեղ տպաւորութիւնները—հաճելի թէ անհաճոյ, միևնոյն է: Ինչ վերաբերում է քնելուն, նրա պահանջը նոյնպէս երեխաների մէջ դիւրագրգռութիւն է առաջացնում, որի պատճառը նրանք իրենց կեանքի ամենաշատ տարիներում բոլորովին չեն գիտակցում: Բժիշկ Ֆիլիպովը*) մատնանշում է երեխաների այն դիւրագրգռութեան

*) Филипповъ, Гигіена дѣтей, 1898 г. стр. 299

վրա, որ առաջ է գալիս քնի պակասութիւնից:
 Երեխան գրգռում և բղաւում է հագուստից, երբ շորը գրգռում է կաշին ծալքերով և խոնաւութիւնով, երբ խանգարում է ազատ շարժուելիքանը, երբ չափազանց տաքացնում է, թէև իր կեանքի սկզբում երեխան չի էլ գիտակցում իր դժգոհութեան պատճառը: Երեխաներին գրգռում է և սաստիկ ցուրտը, օրինակ, զրօսնելիս: Երբ երեխայի մարմինը վարժեցնում ենք և եռանդուն կերպով սովորեցնում հեշտութեամբ տանել օդի և ջրի բարեխառնութեան խիստ փոփոխութիւնները, այդ բանը երբեմն նոյնպէս նրան դիւրաւ գրգիւ է դարձնում. դիւրագրգռութիւնը այս դէպքում ծառայում է որպէս սպացոյց, որ երեխայի վրա չափազանց սաստիկ ներգործութիւն ենք անում: Պէտք է նկատել նոյնպէս, որ երեխաները յաճախ խեղդած օդում լինում են՝ դիւրագրգիւ, բայց այդ խեղդանցնում է, հէնց որ տեղափոխում ենք մաքուր օդ ունեցող սենեակը:

Ինչպէս չափահասները հոգեկան կամ ուրիշ շատ հիւանդութիւնների ժամանակ նախապէս զգում են եղանակի վատանալը, նոյնպէս էլ կան երեխաներ, որոնք ձիւն գալուց առաջ և ընդհանրապէս վատ եղանակից առաջ գրգռւած են լինում և վատ են քնում: Մի ընտանիքում երեխան վատ եղանակի նախազուգուողի դեր էր կատարում նոյնիսկ: Ուժերի ամրանալով՝ երեխաների այդ յատկութիւնը անհետանում է, կամ գոնէ աննկատելի է դառնում:

Նոյնը պէտք է ասել օրգանիզմի հիւանդոտ երե-

ւոյթների մասին: Երեխան սկզբում չգիտի թէ իր մարմնի ո՞ր մասն է ցրտում, նոյնը խեղդան չեն նկատում և ծնողները, այն ինչ այդ ցաւը առաջացնում է ընդհանուր դիւրագրգռութիւն. այդպիսի նոյնիսկ փոքրիկ երեխայի մասին ասում են թէ նա կապրիզներ է անում: Երբ նա քիչ զարգանում է, հեշտութեամբ է ջոկում ցաւած տեղը, ինչպէս ինքը, նոյնպէս և ծնողները. այդ դէպքում ցաւից առաջացած լացը արգէն կապրիզ չի համարում: Ուրիշ բան է, երբ պարզ գիտակցած, ձևակերպւած, թէև թոյլ ցաւը առաջ է բերում ընդհանրապէս վատ տրամադրութիւն. այդ դէպքում կապրիզները անխուսափելի են: Ընդհանրապէս կապրիզները միանում են և ամեն մի ընդհանուր տկարութեան հետ, որը առաջանում է հիւանդութիւնից, մի քանի դեղերից, չափազանց տաք վաննաներից, մանաւանդ՝ եթէ այդ տկարութիւնը նեարդային գործունէութեան լարման հետ է կապւած: Ի՞նչու այդ դէպքերում չափահասներին նմանւելով, երեխաներից շատերը զանազանում են մեծերից միայն նրանով, որ շատ հեշտութեամբ կամ կարելի է ասել մի տեսակ ուրախութեամբ են տանում մարմնի սաստիկ տաքութիւնը (օրինակ ինն ամսական հասակում 40,6°): Տաքութեան բարձրանալու հէնց սկզբից սովորաբար դիւրագրգռութիւն չի նկատւում, նոյնպէս և ամենաբարձր աստիճանին, բայց տաքութիւնը յանկարծակի պակասելու դէպքում յաճախ երևան է գալիս խիստ դիւրագրգռութիւն, այնպէս որ յաճախ այդ երեւոյթը ընտանիքներում համարւում է

60
35
7

առողջանալու նշան. այդ դեղերագրագուծիւնը առողջանալու միջոցին նկատուում է երբեմն նաև չափահասների մէջ:

Այդ երևոյթը պէտք է բացատրել նրանով, որ սաստիկ տաքութիւնը միանում է մեր մարմնի մէջ նիւթերի արագ փոխանակութեան հետ, իսկ երեխայի օրգանիզմը քիչ է տուժում այդ դէպքում, որովհետև նորմալ, առողջ վիճակի մէջ էլ նիւթերի փոխանակութիւնը նրա մէջ շատ մեծ է: Քսան տարեկան չափահաս մարդու զարկերակը մի րոպէում 70—80 անգամ է խփում, այն ինչ երեխայինը նրա կեանքի առաջին ամիսներում մօտ 140 անգամ. իսկ զարկերակը կարող է համարել նիւթերի փոխանակութեան համար չափս: Եթէ օրգանիզմը հեշտութեամբ է տանում տաքութիւնը, հոգեկան տրամադրութեան տեսակէտից էլ հեշտ է տանում: Բժիշկ Ծիլիպպովը տաքութեան հեշտութեամբ տանելը բացատրում է նրանով, որ երեխայի զարկերակների պատերը շատ բարակ են, այդ պատճառով էլ հեշտութեամբ են անցկացնում, կորցնում տաքութիւնը *):

Վերջապէս, երեխաների մէջ ընդհանուր դիւրագրգռութիւն առաջացնող պատճառների թւում մեծ դեր է կատարում երեխայի նեարդայնութիւնը, որ հետևանք է կամ ժառանգականութեան, կամ առողջապահական անբարեաջող հանգամանքների բարդելուն: Բժիշկ Սիկորսկին իր վերոյիշեալ գրւածքում մատնանշում է «այն խիստ զանազանութեան վրա, որ նկատ-

ւում է այնպիսի երեխաների զգացմունքների և հոգեկան տրամադրութիւնների մէջ, որոնք գտնուում են, ըստ երևոյթին, խնամատարութեան և կրթութեան միատեսակ պայմանների մէջ, օրինակ, որբանոցում: Հեղինակը իր դիտողութիւններից հաղորդում է այնպիսի մի իրողութիւն: «Մի երեխայ՝ ամուր, լաւ կազմւածքով, շատ լաւ սննւած, մօտ կէս տարի մեծանում և զարգանում էր կանոնաւոր կերպով. ոչ մի լուրջ հիւանդութիւն չուներ մարմնի ոչ մի գործարանում, քննութիւնից յետոյ չէր նկատուում հիւանդութեան որևէ նշան, իսկ միշտ մեծացող քաշը և կանոնաւոր աճումը... ամենից լաւ ցոյց էին տալիս երեխայի նորմալ զարգացումը: Բաժանմունքի մօտ երկու հարիւր երեխաների մէջ... նա ամենից առողջ և ամբակազմ տեսքն ուներ, բայց միևնոյն ժամանակ ամենից աւելի լացկան ու անհանգիստ էր. նա երբեմն լալիս էր կէս ժամ, մի ժամ և աւելի, լալիս էր, երբքաղցած էր լինում կամ կուշտ, գիշեր, ցերեկ: Լալիս չափաւոր արցունք էր թափում, բայց աւելի աղաղակում էր: Արտասուքից հանգստանալուց յետոյ ոչ մի տհաճութեան նշան ցոյց չէր տալիս, նոյնիսկ ուրախ էր»: Այս երևոյթը կարող է առաջանալ կամ ժառանգականութեան շնորհիւ, կամ արգանդային կեանքի աննպաստ պայմաններից, կամ իբրև հետևանք սկզբնական կրթութեան ժամանակամիջոցի հակաառողջապահական պայմանների: Նոյն հեղինակը իր մի ուրիշ աշխատութեան մէջ՝ «Կրթութեան տեսակէտից ծանր երեխաներ» — բաժանում է նրանց «հեշտ գրգռող նեարդահոգեկան

*) Гигиена детей, 98 г. стр. 23

կազմւածք» ունեցող տիպի, «շարժուն-անհանգիստ» տիպի և այլն: Երեխաների ամենափոքր հասակում նոյնիսկ նկատուում է խառնւածքի (տեմպերամենտի) մէջ տարբերութիւն, այսինքն՝ արտաքին տպաւորութիւններ ընդունելու աստիճանի մէջ, որ հիմնւած է երեխայի ֆիզիքական կազմի վրա: Սանգլինիկ տիպին, որ հեշտութեամբ է ենթարկուում զգացմունքներին, շատ յատուկ է դիւրագրգռութիւնը, ուրեմն և կապրիզները: Ժամանակակից գիտութիւնը մարդկանց տիպերի է բաժանում էլի ուրիշ հիմունքներով: Բէնը զանազանում է երեք բնաւորութիւններ՝ ինտելեկտուալ (մտաւորական), էմօցիօնալ (զգայունական) և գործունեայ: Դիւրագրգռութիւնն ու կապրիզները աւելի յատուկ են էմօցիօնալ բնաւորութիւններին:

Սրանք են, թւում է ինձ, երեխաների ընդհանուր դիւրագրգռութեան ֆիզիքական պատճառները, այն պատճառները, որ ծնողները յաճախ չեն նկատում և սովորաբար երեխաները չեն գիտակցում, մինչդեռ դրանք առաջ են բերում մի շարք կապրիզներ:

Այժմ անցնենք պատճառներին մի այլ խմբի, բայց արդէն հոգեկան բնոյթ կրողներին:

III

Երեխաների րնդիանուր դիւրագրգռութեան հոգեկան պատճառներ

Երեխաների ընդհանուր դիւրագրգռութեան հոգեկան գլխաւոր պատճառը, այսինքն՝ այնպիսի դիւ-

րագրգռութեան, որ չի ուղղւած դէպի մի որոշ աւարկայ, այլ ամեն տեղ առիթ է որոնում երեան գալու և երեան է գալիս կապրիզներով, ամենից առաջ պէտք է ճանաչել ձանձրոյթը, որ երկու տեսակ է լինում: Նախ՝ ձանձրոյթը երեան է գալիս այն դէպքում, երբ խաղը, զբաղմունքը, մի խօսքով գործունէութիւնը չափազանց միակերպ է լինում կամ որևէ պատճառով չի համապատասխանում երեխայի հոգեկան վիճակին: Դիւրագրգռութեան այդպիսի պատճառը դեռ ևս լուրջ և վտանգաւոր բան չէ, քանի որ հեշտութեամբ կարելի է վերացնել:

Երկրորդ ձանձրոյթը կարող է աւելի խոր արմատներ ունենալ և ծագում է այսինչ երեխայի անընդունակութիւնից մի առարկայի վրա համեմատաբար երկար կենտրոնանալու: Նա պահանջում է միշտ նոր և նոր հետաքրքիր առարկայ և նրա ուշադրութիւնը, երկար կանգ չառնելով առաջարկւած զբաղմունքի վրա, թուլանում է և ձգում է նրան տախտակալի անգործութեան, ձանձրոյթի մէջ: Այդ ձանձրոյթը դուր փարատել էք, հնարելով զանազան զւարճութիւններ, իսկ նա աւելի պահանջկոտ է դառնում, աւելի դժգոհ շրջապատող առարկաներով և ինքը, չը կարողանալով գտնել իր համար կենտրոնանալու մի իր, մնում է անգործ, և այդ բանից առաջանում է ընդհանուր դիւրագրգռութիւն և ապա կապրիզներ: Ահա հէնց այս տեսակ պարբերական ձանձրոյթը առանձնապէս վնասակար է լաւ բնաւորութիւն կրթելու համար: Ձանձրոյթը անգործութեան վարժեցնելով, պատրաստում է ծոյլ աշակերտ,

հասարակութեան ծոյլ անդամ: Դարւելնը իր «Ձգայութիւնների արտայայտութեան մասին» աշխատութեան մէջ ասում է, որ ձանձրոյթը կաշկանդող կերպով ազդում է արեան շրջանառութեան վրա, որ ուղեղը արեան նւազ ոռոգման պատճառով գործում է ոչ այնքան աշխուժով և զգացմունքը կորցնում է իր ջերմութիւնը:

Երեխաների դիւրագրգռութեան ուրիշ հոգեկան պատճառը, որ առաջ է բերում կապրիզներ, հանդիսանում է մի քանի մարդկանց ներկայութեամբ գըրգուելու սովորութիւնը: Ինչպէս որ կան մարդիկ, որոնք երեխաներին հանգստացնելու առանձին ընդունակութիւն ունեն, («L'éducation morale», Perez, եր. 31) նոյնպէս էլ կան այնպիսիները, որոնք նրանց միշտ գրգռում են և այդպիսով նրանց հասցնում են իրենց ներկայութեամբ յուզելու սովորութեան: Ես չէի կարող գանգատել, որ իմ երեխան կապրիզոտ է, բայց երբ նա մօտ մէկ ու կէս տարեկան հասակում դայեակի հետ էր մենակ մնում, որին սիրում և դէպի որը ձգւում էր, միշտ կապրիզներ էր անում: Դայեակը իր բոլոր քնքշութիւններով հանդերձ չէր կարող ստիպել նրան մի բանով զբաղել, զւարճացնել, և այդ պատճառով երեխան սովորեց նրա ներկայութեամբ անդադար և առանց պատճառի գրգռել: Դայեակն ինքն էլ էր ասում. «Երեխան ձեզ մօտ ուրախ է և խաղում է, իսկ երբ ինձ տեսնում է, իսկոյն սկսում է կապրիզներ անել. դա էլ իմ դժբախտութիւնից է»: Եւ իսկապէս, գրգռելու ոչ մի առիթ չը կայ, իսկ երե-

խան նրա մօտ արդէն սկսել է լաց լինել: Նոյնիսկ երբեմն երեխայի լացը կտրելը ինձ աւելի դիւրին էր դայեակի բացակայութեան ժամանակ, քան թէ նրա առջև, թէկուզ կինամարդը նոյնիսկ երեխայի լացի ժամանակ լուռ մնար: Եւ չափազանց դժւարութեամբ կարողացանք սովորեցնել դայեակին մի քիչ գոնէ երեխայի դիւրագրգռութիւնը վերացնել և այդպիսով ոչնչացնել նրա այդ վատ սովորութիւնը:

Բացի երեխային զբաղեցնել գիտենալուց, այստեղ նշանակութիւն ունի նաև մի մարդու տրամադրութեան միւսին հաղորդելը: Քչերն են ցանկանում, և էլ քչերն են կարողանում թաքցնել երեխաներից իրենց վատ տրամադրութիւնը, որը և անցնում է նրանց: Դրան նպաստում են նաև անվերջ փնթփնթոցն ու տրտունջները երեխաների հասցէին ամեն մի չնչին բանի առիթով: Շրջապատողների տրամադրութեան ենթարկելը այնքան էլ հեշտ չի բացատրել, բայց այդ երևոյթը նկատւում է թէ երեխաների և թէ չափահասների մէջ, այն էլ շատ բազմազան կերպով: Տիկին Պ-ն պատմում է իր որդու մասին, թէ նա միշտ բղաւում ու բարկանում էր, երբ զայրացած հնդկահաւը հետապնդում էր շանը, թէև բոլորովին չէր հասկանում այդ երևոյթը. թռչունի կանչը գրգռում էր երեխային. նոյնպէս նա չէր կարող տանել նորածին մանկան աղաղակը: Ընդհանրապէս երեխաները շատ են գրգռւում, երբ որևէ մէկի լաց կամ յուզած ձայնն են լսում (ծիծաղն ու յօրանջելը հօ նոյնպէս անցնում են ուրիշներին), երբ իմ երկու տարեկան երեխան լսում

էր, ինչպէս ես և կինս որևէ բանի մասին վիճում էինք և բարձրացնում էինք ձայներս, սկսում էր զբզուած բղաւել, սակայն ոչ մի կաթիլ արտասուք չը թափելով. վերջինս երևի նրանով պէտք է բացատրել, որ մենք այդ տեսակէտից շատ զգոյշ էինք: Մենք մի բանի անգամ կրկնեցինք այդ բանը փորձելու համար, և միևնոյն հետևանքը ստացանք: Բէնը, իր «Կրթութեան ուսումը» գրքում խօսելով «Տօտային ձգողութիւնից և փոխադարձ համակրանքից» առաջացած ընկերական շարժառիթի մասին, հաստատում է, «որ մասսան ելեքտրական ներգործութիւն ունի, և ուր էլ որ ուղղած լինի այդ ազդեցութիւնը, համարեա անպարտելի է»: Բայց ես արել եմ ուրիշ տեսակ դիտողութիւն: Իմ անձնապէս զբզուած ժամերին, երբ հոգիս հանգիստ չէր լինում, իսկ որևէ պատճառից անհրաժեշտ էի համարում ինքս խաղալ երեխայի հետ, աշխատում էի ցոյց չը տալ իմ զգացմունքը, և նա բոլորովին ուրախ էր մնում:

Բայց քանի որ դժուար է չարտայայտել իր տրամադրութիւնը, համակրանքներն ու ձգտումները, ուստի այդ ամենի ակամայից երեխային հաղորդելը պարտաւորեցնում է մեզ լրջութեամբ նայել այն շրջանին, որի մէջ նա պէտք է մեծանայ: Երեխայի բնաւորութեան համար վտանգաւոր են այն դաստիարակները, որոնք յաճախ փոխում են իրենց հոգեկան տրամադրութիւնը. երեխան այդ բանում հեշտ կարող է նմանել իր դաստիարակին և շատ հեշտ ենթարկւել դիւրագրգռութեան:

Երեխաներին դիտելիս ես չեմ նկատել ընդհա-

նուր դիւրագրգռութեան ուրիշ պատճառներ: Բայց իւրաքանչիւր գրգիտ, որ ուղղւած է մի որոշ բանի դէմ, իւրաքանչիւր որոշ բողոք, բայց դեռ ոչ կապրիզ, կարող է առաջացնել հոգեկան վատ տրամադրութիւն, ընդհանուր անորոշ դիւրագրգռութիւն, և զրա հետ միասին նաև կապրիզներ: Ուստի ուշագրութիւն դարձնենք երեխաների որոշակի դիւրագրգռութեան պատճառների վրա:

IV

Երեխաների որոշակի դիւրագրգռութեան պատճառները

Որոշ երևոյթի դէմ ուղղւած դիւրագրգռութեան պատճառների մէջ պէտք է նկատել մի ամբողջ խումբ, որ կապակցւած է երեխայի Ֆիզիքական օրգանիզմի հետ: Օրինակ, չը յագեցած քաղցն ու ծարաւը, հագուստի ամեն մի անյարմարութիւնը, որևէ սովորութեան չը պահպանելը, (օրինակ, սենեակում ձեռքին մանածելու, ձօճելու սովորութեան), զանազան ցաւերը, և այլն. այդ ամենը, եթէ երեխան զիտակցում է իրեր, որոշ իրողութիւն, նրա մէջ որոշակի անբաւականութիւն է առաջացնում, որը հեշտութեամբ կարող է փոխել ընդհանուր դիւրագրգռութեան և կապրիզների: Այդ բոլոր պատճառները զանազան կերպով են ազդում երեխայի վրա. շատ մեծ ազդեցութիւն ունի այս դէպքում կըրթութեան հափազանց քնքշութիւնը: Թէ որքան ախ ու

վախերը, երկիւղն ու կարեկցութիւնները աւելորդ կերպով ճնշում են երեխային, պարզ երևում է տիկին Շ-ի խօսքերից, որը յաճախ դիտել է, ինչպէս երեխան վայր ընկնելով, շուրջն է նայում թէ արդեօք իրեն նայող կոյ թէ ոչ. եթէ ոչ, նա լուում է և ուրախանում, իսկ եթէ այո, սկսում է լալ և, ուշադրութեամբ նայելով իր ջարդած տեղին, աւելի խոր ցաւ է զգում: Այսպիսով նա սովորում է ոչ թէ յաղթել փոքրիկ խոչընդոտաներին, այլ գլուխ խոնարհեցնել նրանց առաջ, և այս բանը մեծացնում է ստացած տպաւորութիւնը և մարդուն անընդունակ է դարձնում գոյութեան կռիւ մղելու, որ հարկաւոր է ամեն մի լուրջ գործում: Ջ. Լոկկը իր՝ «Մի քանի մտքեր կըրթութեան մասին» աշխատութեան մէջ ասում է. «Եթէ նոյնիսկ երեխաների ճշմարիտ անախորժութեան և ցաւի ժամանակ շատ դժւար է կտրել նրա լացը, այս դէպքում մի որոշ խստութիւն աւելորդ չի. դիմացկունութիւնն ու համբերութիւնը հոգու և մարմնի վահաններն են»:

Երեխաների որոշակի դիւրագրգռութեան պատճառների երկրորդ խումբը վերաբերում է նրանց հոգեկան կեանքին: Երեխան իր կեանքի ամենափոքր հասակից իսկ հանդիպում է իր համար շատ անախորժութիւնների: Դա այնքան էլ երջանիկ կեանք չէ, ինչպէս կարծում են շատերը: Երեխաների դիւրագրգռութիւնը նրան շատ վիշտ է պատճառում, բայց և բարեբախտաբար նա ստիպում է մոռանալ այդ վիշտը: Հէնց այդ դիւրագրգռութեան շնորհիւ այն ամենը,

ինչ որ հակասում է երեխայի ցանկութիւններին շնչաւոր և անշունչ առարկաների կողմից, նրա մէջ սաստիկ դիւրագրգռութիւն է առաջացնում:

Բացի այդ, երեխաներին միշտ գրգռում է կեանքի յաճախակի դժւարութիւններին առանց ուրիշի օգնութեան յաղթելու անկարողութիւնը, իսկ այդպիսի դժւարութիւնները նրանց համար աւելի շատ են, քան թէ մեծերի: Այսպէս, օրինակ, նրանք շատ քիչ միջոցներ ունեն ուրիշներին իրենց զգացմունքները, մտքերն ու խնդիրները հաղորդելու, և այդ հանգամանքը չի կարող չը գրգռել նրանց: Սովորաբար այսպէս է լինում. երեխան աշխատում է մի բան բացատրել, նրան չեն հասկանում, նա բարկանում և բղաւում է, այդ դէպքում ծնողները գործադրում են իրենց ամբողջ եռանդը, որ երեխային գոհացնեն, և նա հասնում է իր ցանկացածին: Նման գործողութեան յաճախ կըրկնելուց շատ երեխաների կամքի գործունէութիւնը այնպէս սերտ կերպով է կապակցւում, զուգորդւում է գրգռման հետ, որ նրանք այլևս ոչինչ չեն խնդրում, այլ իւրաքանչիւր ցանկութեան միջոցին ուղղակի գըրգըռում են: Նոյնը պատահում է և աւելի հասունացած երեխաների հետ, երբ նրանց խնդրին ուշադրութիւն չեն դարձնում, այլ բաւարարութիւն են տալիս միայն այն ժամանակ, երբ նրանք բղաւում և բարկանում են:

Երեխաներին գրգռող դժւարութիւնների մի ուրիշ տեսակը առաջանում է նրանց օրգանիզմի թուլութիւնից եւ իրենց անդամներին տիրապետել չը կարողանալուց: Պատշգամբի սանդուխքի երկու աստիճանները ճաղեր

չունէին. երեխան գրգռած անդադար պահանջում էր, որ իրեն խտտեն և ձեռներ լրա անց կացնեն այդ աստիճաններէց. քիչ դանդաղելը նրան առաւել ևս զըրգոում էր: Այն ժամանակ մայրը սովորեցրեց նրան առանց որևէ օգնութեան նստած իջնել աստիճաններով և այդպիսով աւելի քչացան գրգռած աղաղակների շարժառիթները: Այդպիսի խոչընդոտներ երեխայի համար շատ կան. դուռը, սեմը, աթոռիկի տեղափոխելը, խաղալիքների հանելը; տիկնիկներին հագցնելը և այլն և այլն: Երեխային շարունակ ծառայելը, զարգացնելով նրա թուլութիւնը, զարգացնում է նաև նրա դիւրագրգիւ պահանջկոտութիւնը, և էլ խանգարում է շրջապատողների զբաղմունքները և ձանձրացնում ու յօգնեցնում է նրանց: Լաւ կրթութիւնը պէտք է հոգայ ոչ միայն երեխաների, այլ և ծնողների գործի թեթեւացնել, թէկուզ հէնց երեխաների օգտի համար: Այն հանրածանօթ միտքը, թէ երեխային պէտք է սովորեցնել իր սեփական ուժերով կառավարել, վատ է իրագործում մեր հայրերի, մայրերի և մանաւանդ պայեակների կողմից: Շատ դժւարութեամբ կարողացայ պնդել, որ վարժեցնեն երեք-չորս տարեկան մի երեխայի ինքն իրեն հագնելի, բայց որքան նա վարժում էր, այնքան քիչ առիթներ էին լինում հագնելու գրգռելու: Իր սեփական ուժերով դժւարութիւնները վերացնելու վարժած երեխան վարժել է շնորհիւ շրջապատողների խելքի, թէ հէնց հանգամանքների շնորհիւ, ինչպէս գիւղական կեանքում,--աւելի լաւ է ծանօթանում շնչաւոր և անշունչ առարկաների

հետ, նրանցից անհնարին պահանջներ աւելի սակաւ է անում և սակաւ առիթներ է ունենում գրգռելու: Խաղերի ժամանակ նա աւելի քիչ է պատահում խոչընդոտների, որոնք խանգարում են նրա երեւակայութեան անընդհատ գործունէութեանը, իսկ անընդհատ գործունէութեան սովորութիւնը լուրջ օգուտներ է տալիս մեր ուշադրութեան: Այդ սովորութիւնը հնարաւորութիւն է տալիս մեզ չը թռչել մի առարկայից դէպի միւսը, մի բան, որ խանգարում է զարգանալու մաշիչ ձանձրոյթին:

Երեխաների ցանկութիւններին բաւարարութիւն չը տալուց առաջացած դիւրագրգռութիւնը դիտելիս, ես միշտ պարզ նկատում էի, որ նրա դիւրագրգռութիւնը մեծ ուժ չի ստանում, եթէ երեխան հանդիպում է սիստեմատիկ ընդդիմադրութեան իր որոշ ցանկութեան: Այստեղ պակաս դեր չի կատարում այն զիտակցութիւնը, թէ անհրաժեշտ է հնազանդել: Իմ մէկ ու կէս տարեկան աղջիկս շատ էր սիրում կրծել և ծծել սեղանի կլիօնկան, որ միշտ նրանից ի հարկէ խլում էինք, չանելով սակայն խիստ նկատողութիւններ և երեխան չը նայելով այն անագին հաճոյքին, որով երկար ժամանակ կրծում էր կլիօնկան, շուտով դադարեց զրգռելուց և հանդիստ հպատակում էր մեծերի պահանջներին. միայն երբ խլողը դայեակն էր լինում, որի ներկայութեամբ սովորաբար կապրիզներ էր անում, այդ դէպքում թեթեւ հպատակելով, նա բողբոլում էր՝ ձայնը քիչ բարձրացնելով, առանց որևէ լացի: Ենթադրում եմ, որ երեխան հեշտութեամբ էր

տանում իր ցանկութեան չը կատարելը, նախ՝ սիստեմատիկ ընդդիմադրութեան շնորհիւ, որը ոչ մի կապ չունի կամայականութեան հետ, որը գրգռում է ամեն հասակի մարդու և որը երևան է գալիս երեխաների անսխտեմ կրթութեան ժամանակ, և երկրորդ՝ այն բանի շնորհիւ, որ երեխան արդէն լաւ նախապատրաստած էր հպատակելու անհրաժեշտութեանը: Վերջին պայմանը, այսինքն՝ հպատակելու անհրաժեշտութեան գիտակցութիւնը, յաճախ նկատել եմ, հանգստացուցիչ կերպով է աղղում երեխայի վրա: Ուստի եթէ գործ եմ ունեցել այնպիսի երեխաների հետ, որոնք հոգեպէս այնքան արդէն զարգացած են եղել, որ նախապէս կարողացել են իրենց համար անախորժ իրողութեան հետ հաշտուել, այդ դէպքում ես առաջուց նախապատրաստել եմ այդ իրողութեանը, օրինակ, այն բանին, որ պիտի շուտով պառկեն քննն, հետաքրքիր խաղից յետոյ նստեն աշխատելու, ընդհանրապէս այն ամենին, ինչ որ նրանք դիւրութեամբ չեն անում, և այդ դէպքում չը սիրած գործը նրանց այնքան էլ անհաճոյ չէր թւում: Բայց պէտք է և չը մոռանալ հետեւեալը: Ժամանակով կարճատև ֆիզիքական անախորժութիւնները, ինչպէս օրինակ՝ զգւելի դեղը, նաշտարով ծակելը, ցաւած տեղի լւանալը և ուրիշ նմանները, հոգեկան կամ աւելի բարդ անախորժութիւններից զանազանում են նախ նրանով, որ շնորհիւ իրենց սաստկութեան չեն թողնում երեխան հաշտուի նրանց հետ գործողութեան կատարման միջոցին, և ապա նրանով, որ յաճախ կարող են կատարել առանց որևէ կամքի,

առանց հոգեկան որևէ ճիգի երեխայի կողմից: Նման պայմաններում հարկաւոր է միայն միանգամից հարկադրել երեխային և իսկոյն շտապով զբաղեցնել, ուրախացնել, և անախորժ գործողութիւնը արւած կը լինի առանց տանջանք պատճառելու և առանց այնուհետև հոգեկան վատ տրամադրութիւն առաջացնելու: Բոպէական ֆիզիքական բռնադատումների ժամանակ երեխաները իմ իշխանութեան տակ են, այն ինչ քնելու պառկեցնելիս կամ երբեմն նրանց համար ձանձրալի ուսման միջոցին, մի խօսքով, ֆիզիքական և հոգեկան բարդ գործի ժամանակ իմ իշխանութիւնը աւելի փոքր է լինում. և երեխաները յաճախ դիտմամբ լինում են անուշադիր, անճշտապահ և անհնազանդ: Հէնց այդ բանից խուսափելու համար հարկաւոր է, որ նրանք նախօրօք հաշտեն իրենց համար ծանր պահանջի հետ: Այդ բռնադատումը, այդ իշխանութիւնը ֆիզիքական և ընդհանրապէս ոչ բարդ անախորժութիւնների ժամանակ բացատրեմ օրինակով: Ես չեմ նախազգուշացնում երեխային թէ պէտք է ընդունի զգւելի դեղ, որ արդէն ծանօթ է իրան, այլ ուղղակի, թէև փաղաքական, բայց կտրուկ ձայնով ասում եմ. «Բաց արա բերանդ», և իսկոյն մէկ անգամից լցնում եմ բերանը դեղը: Ի հարկէ երեխայի համար աւելի հեշտ է, երբ չի տեսնում դեղի պատրաստելը, որը միայն զուր ընդդիմադրութիւն է առաջացնում նրա մէջ: Լսելով կտրուկ, բայց քաղցր պահանջը, նա աւելի շուտ կը կատարի, քան թէ կը հաւաքի իր ուժերը շրջապատողների հետ կըուելու համար. մեծ մասամբ դոնէ այդպէս է լինում:

Երեխաների մէջ որոշակի դիւրագրգռութիւնը վերացնելու համար այսպիսի միջոցներ առաջարկելու, չեմ կարող ցաւելով չը յայտնել, որ չափահասները յաճախ ամենաչնչին յարգանք անգամ չեն տածում դէպի երեխաների անվնաս ցանկութիւնները: Օրինակ, երեխան գրաւել է նկարը դիտելով, իսկ դաստիարակը նկատում է որ ժամանակ է քնելու և պահանջում է, որ նա խստօրէն թողնի նկարը, մի րոպէ անգամ ժամանակ չի տալիս երեխային նոյնիսկ գիրքը թերթելու, և նա պառկում է զրգուած ու կապրիզներ է անում: Հարկաւոր է աշխատել երեխային հաշտեցնել անախորժ գործողութեան հետ և, խուսափելով երես տալուց, երբեմն էլ նրանց զիջումներ անել, այնպէս, ինչպէս որ անում ենք այդ այն չափահասների վերաբերմամբ, որոնց հետ ապրում ենք. հակառակ դէպքում մենք միշտ հարկադրուած կը լինենք երեխայի կողմից ընդդիմադրութեան հանդիպելու, մի բան, որ նրանց սովորեցնում է կապրիզներ անել: Դաստիարակը պէտք է աշխատի անցնել երկու ծայրահեղութիւնների միջով, հակառակ դէպքում ճշմարիտ կը թուրիւն չէ կարող լինել:

Նկատել եմ նոյնպէս, որ թէև երեխաները հետաքրքրում են իւրաքանչիւր նորութիւնով կամ իրենց կեանքի որոշ հաստատած կարգի խանգարումով, բայց և այնպէս առաջին տարիներում նրանց մէջ անբաւականութիւն է նկատում, եթէ այդ կարգը խախտում է թէկուզ ամենափոքր չափով, և եթէ միաժամանակ երեխաները ապշած չեն երկույթի նորութիւնով: Երբ իմ երկու

տարեկան երեխային կերակրելիս մոռանում էի անձեռոցիկ կապել, նա միշտ ամենայն յամառութեամբ պահանջում էր և նոյնիսկ սկսում էր գայրանալ: Դարձեալ նա սովորել էր սրբիչը իր փոքրիկ պահարանի վրա տեսնել. եթէ սրբիչը վայր էր ընկնում, մէկ ու կէս տարեկան երեխաս վերցնում էր և միշտ դնում իր տեղը: Թէև մեծ մասամբ երեխաները խաղալիքների մէջ չեն սիրում կարգ ու կանոն պահպանել, այսինքն՝ խաղալիքների որոշ դրութիւնը, դէս ու դէն են ձգում յատակի վրա, բայց չէ որ նրանք կարգ ու կանոն պահպանելու էլ շատ քիչ կարողութիւն ունեն և լաւ չեն հասկանում թէ ինչ բան է սենեակի կարգապահութիւնը. նրանք պահանջում են այդ միմիայն չնչին բաների մէջ, ինչ տեղ կարգապահութիւնը իրենց հասկանալի է: Պէրէն, իր «Երեխայի առաջին երեք տարին» աշխատութեան մէջ խօսելով երեխաների խանդոտութեան մասին, պատմում է մի ծծկեր երեխայի մասին, որը չէր կարող անտարբերութեամբ տեսնել, թէ ինչպէս որևէ մէկը, բացի մօրից, տալիս էր իրան կամ հէնց ձեռքն էր վերցնում կաթի փոքրիկ պտուկը: Կարծում եմ, որ այստեղ այնքան դեր չի կատարում խանդը, որքան սովորութիւնը: Առարկաների յայտնի կարգը պահպանելու այդ հակումը որոշ չափով կարող է ծառայել իբրև բացատրութիւն այն փաստի, որ երեխաները թոյլ չեն տալիս թէկուզ ամենաաննշան փոփոխութիւն այն հեքիաթի, որը պատմում է դայեակը նրանց գուցէ հարիւրերորդ անգամ: Բոլոր այդ երեխայիները բացատրում են երեխաների մտաւոր դոր-

իսկ այդպիսի փոքրիկ մէկ ու կէս կամ երկու տարեկան երեխաների համար արդէն ծանր է ազատութեան սահմանափակման լոկ միտքը:

Երեխաները զրգուում են նաև ինքնասիրութեան վիրաւորանքի զգացմունքից, որը, ինչպէս իմ, նոյնպէս և տիկին Պ-ի դիտողութիւններով, երևան է գալիս արդէն կեանքի երրորդ տարում: Պրէյբերի մօտ ես չը գտայ ցուցմունքներ դրա մասին. այն ինչ իմ աղջիկը այնքան ապացոյցներ է տւել, որ այդ զգացմունքը կանուխ է արթնանում երեխաների մէջ, բայց որպէսզի երեխային վերագրելու չը լինենք մի չունեցած յատկութիւն, կը մատնանշեմ յաճախ կրկնւած մի փաստի վրա: Աղջիկը խնդրում է մի ինչ որ բան, ծիծաղաշարժ կերպով ծումուելով բռները. նրա ցանկութիւնը կատարւում է. նա հոգեկան լաւ տրամադրութեան մէջ է: Բայց հէնց որ բռների ծիծաղաշարժ աղաւաղման վրա սկսում են ծիծաղել, նա բարկանում է, պարզ բողբոջելով այդ ծիծաղի դէմ: Երկու տարեկան երեխայի բնաւորութեան այդ գիծը երբեմն այնքան ուժեղ է լինում, որ նրանից օգտւում էինք որպէս մի կրթիչ, թէև երբեմն մի քիչ վտանգաւոր միջոցից:

Պէրէն իր յիշեալ աշխատութեան մէջ մատնանշւում է, որ երեխաները խանդոտ են լինում դէպի իրենց սիրելի անձնաւորութիւնները, և այդ զգացմունքը յաճախ միանում է դիւրագրգռութեան հետ: «Խանդոտութիւնը և զայրոյթը»,—ասում է նա, «այնքան ազնւերև են, նոյնիսկ երկու ամսականից փոքր երեխա-

յի մէջ, որ հազիւ թէ կարիք լինէր այդ բանը շատ օրինակներով ապացուցանելու: Տեղեմանի (մանկան օրատետրի առաջին հեղինակը անցեալ դարի վերջերում) բերած փաստը իր եօթնամսական որդու կեանքից, շարունակում է Պէրէն, նկատւում է յաճախ նաև երեք ամսական երեխաների մէջ: Մօտաւորապէս նոյն հասակն ունեցող փոքրիկ Մէրին չէր կարող տեսնել որևէ ուրիշ երեխային իր մօր գրկում առանց յօնքերը կիտելու, առանց ծամածոտութիւններ անելու, առանց կարմրելու, ոտներով խփելու կամ վերջապէս առանց լաց լինելու. այդ ամենը զայրոյթի և խանդոտութեան նշաններ են միաժամանակ»: Կարծում եմ որ այստեղ խանդոտութեան հետ միասին կայ նաև դժգոհութեան զգացում, որ առաջ է գալիս մօր գրկում միայն իրան տեսնելու սովորութեան խախտումից:

Այս էջերում մենք յիշատակեցինք բոլոր գլխաւոր պատճառները երեխաների ինչպէս ընդհանուր, նոյնպէս և որոշակի դիւրագրգռութեան: Բայց որովհետև ծնողները յաճախ ստիպւած են լինում գործ ունենալ մանուկների դիւրագրգռութեան և կապրիզներին հետ, հարկաւոր ենք համարում կանգ առնել դրանց արտայայտութեան զանազան տեսակների վրա:

V

Իւրագրգռութեան եւ կապրիզների արտաբնական նշանները

Այս հետազոտութեան առաջին գլխում մենք բերինք թէ ինչպէս ֆիզիոգնոմիստները (դիմագէտներ-

ըլ) բացատրում են այն դիմագծերը, որոնք ընդհանուր կարծիքով յատուկ են կապրիզոտ բնաւորութիւններին: Այժմ անցնենք երեխաների դիւրագրգռութեան և կապրիզների արտաքին նշանների աւելի մանրամասն վերլուծութեան:

Դիւրագրգռութիւնը և ապա կապրիզները, ինչպէս մենք արդէն գիտենք, շատ պարզ երևան են գալիս մարդու արտաքինի մէջ, մի շարք շարժումներով: Արտաքին նշանները նկատուում են դէմքի, ձայնի, ձեռք ու ոտքի, մարմնի, մի խօսքով երեխայի ամբողջ օրգանիզմի մէջ ու տարածւում են զանազան ուժով և նրա զանազան մասերում, նայելով զգացմունքի զօրութեանը, երեխայի անհատակութեանն և նրա կրթական շրջապատին: Զգացմունքի և նրա արտայայտութեան մէջ եղած այդ կապը այնքան սերտ է, որ ես յաճախակի ստուգել եմ թէ իմ և թէ երեխայի վրա այն իրողութիւնը, որ արտայայտութիւնը զսպելով՝ զսպւում է նաև ինքը դիւրագրգռութիւնը. խորապէս զգալ երեխան չի կարող, և միշտ նոր տպաւորութիւններ ստանալու հակումը թոյլ չի տալիս, որ նա իր վիշտը երկարացնի դառն մտքերով և յիշողութիւններով. զարմանալի չէ, որ նրա վիշտը երկարատև չի լինում: Ճնշում գործ դնելով իր դէմքի և շարժումների վրա, — թէ գիտակցութեան սահմանը, թէ, ասենք, երկիւղի շնորհիւ, — երեխան մոռանում է զայրոյթի պատճառը, և կանգ առնելով իր ինքնագոյման տոբիթների վրա, չափաւորում է զայրոյթի ներգործութիւնը, կարճ ասած՝ ճշմարտութիւնը են Բէնի խօսքերը. «Կատարող շարժում-

ների զսպումը առաջ է բերում նաև այն նեարդային հոսանքի զսպումը, որ առաջացնում է այդ շարժումները»: Ուրիշ բան է չափահասների խոր և ուժեղ զգացմունքը: Եթէ մէկը զսպւում է իրեն և չի բղաւում, ոտները տրոփում, արտասուք թափում, հեկեկում և տրտնջում, եթէ նա անկարող է արտայայտել, դուրս թափել իր ծով զգացմունքը, այդ դէպքում նրա զգացմունքը ընդգրկելով նրան ամբողջապէս, սնւում է նրա մտածմունքներով և յիշողութիւններով և, ուրիշների մխիթարանքից թեթևութիւն չը գտնելով, չի կարողանում հանդարտել. այդ բանին միաւում է նաև արտայայտելու չը գոհացած ձգտումը, որից մարդը տանջւում է առաւել ևս շատ: Բացի այդ, եթէ նա բղաւելով, արտասուելով արտայայտէր ուրիշին եթէ նա բղաւելով, արտասուելով արտայայտէր ուրիշին եթէ նա զգացմունքը, այդ դէպքում նրա զգացմունքը կը հասնէր իր գագաթնակէտին, իսկ որքան զգացմունքը ուժեղ է լինում, նոյնքան աւելի է թուլացնում օրգանիզմը, իսկ այս բանը իր հերթին թուլացնում է ընդհանրապէս հոգեկան գործունէութիւնն և մասնաւորապէս զգացմունքները: Բայց այստեղ խօսում ենք երեխա-ների մասին, որոնք զուրկ են խոր զգացմունքից, և եթէ նրանցից մի քանիսը կարողանում են զբաւել իրենց շարժումները, այդ ազդում է նաև նրանց հոգեկան ամբողջ կազմի վրա:

Դժգոհութեան ամենահաստատ արտաքին նշանն է բերանի ձևի փոփոխութիւնը, երբ նրա անկիւնները իջնում են, իսկ ստորին շրթունքը շուռ տւած առաջ է գալիս: Այդ տեսակ շրթունքների վիճակը Պրէյլըրը նկատել է

մանկան 5-րդ ամսում, իսկ Դարևինը 6-րդ շաբաթում: Վերջինս այդ երևոյթը բացատրում է մի սովորութեամբ, որ անցել է մեզ, նրա կարծիքով, մեր նախահայր եղած մի քանի կենդանիներէց, որոնք շըրթունքները փողի պէս առաջ են ձգում զանազան ձայներ յայդ փքելը, որը երբեմն քառակուսի ձև ունի, նկատուում է 8 ամսականից մինչև երեք տարեկան հասակը և մեծագոյն դժգոհութեան արտայայտութիւն է: Առանց լացի, առանց ճիչի, շրթունքներ փքելը փոքր հասակում երկար չի տևում. միայն որպէս բացառութիւն պէտք է բերեմ տիկ. Պանսկիի վկայութիւնը՝ թէ նրա որդին երկու տարեկան հասակում, առանց ձշալու և լաց լինելու, դժգոհ եղած ժամանակ մօտ մի ժամ ու կէս փքւած էր մնում և յետոյ այդ ինքն ըստ ինքեան անցնում էր:

Անբաւականութեան միւս նշաններն են նաև աչքեր փակելը, գլուխ թեքելը, ձակատի ուղղահայեաց կնճիռները, արտասուքները, աչքի տակով նայելը և այլն:

Թէև խտուտ անելուց, երբեմն ուրախութիւնից էլ են արտասուքներ առաջանում, բայց ընդհանրապէս արցունքները ցաւի և վշտի արտայայտութիւններ են, իսկ երեխաների մօտ յաճախ միանում են դիւրագրդուութեան հետ: Նրանց առաջանալու ժամանակը այնքան տարբեր է և այդ բանի վերաբերմամբ փաստերը այնքան հակասական են Դարևինի և Պրէյբերի մօտ, որ վերջինս նոյնիսկ ենթադրում է թէ դրանք աւելի վաղ

են հրեան գալիս գերմանացի երեխաների մէջ. հետաքրքիր կը լինէր ուսումնասիրել թէ ինչպէս է լինում այդ բանը մեր երեխաների մէջ: Սկզբում երեխաները բղաւում են, բայց լաց չեն լինում, ապա կարող են թէ բղաւել և թէ լաց լինել, ինչպէս նաև բղաւել, բայց լաց չը լինել. միայն աւելի ուշ կարող են լաց լինել, բայց չը բղաւել: Ի միջի այլոց Պրէյբերը այդ հիման վրա եզրակացնում է, որ բղաւելիս արտասուքները թափուում են ոչ թէ արտասուքի գեղձերի ճնշումից, այլ ուղեղի գործողութիւնից, որ առաջացել է զգացմունքի ներգործութիւնից: Ընդհանրապէս երկրորդ և երրորդ տարում երեխաները աւելի հեշտութեամբ են լաց լինում և աւելի շատ արտասուք են թափում, քան առաջին տարում: Երեխաների այդ լացը, արտասուքները և վերջը հեկեկանքները, որ յաճախ միանում են բղաւոցների հետ, երբեմն այնպիսի ուժ են ստանում, որ եթէ դուք չափազանց շուտ էք հեռացնում գրգռման և վըշտի այդ արտայայտութիւնները, թոյլ չէք տալիս լաց լինել, սիրտը դատարկել, երեխան նորից շուտով կը հեկեկայ և լաց կը լինի բոլորովին ուրիշ առիթով: Դա բացատրւում է շատ հեշտ. դուք միջոցներ էք ձեռք առնում դիւրագրգուութեան դէմ և դրանով կուր էք մտնում նեարդային սխտեմի գրգիռի հետ. դուք յաղթում էք այդ գրգիռին, բայց նա էլ ցոյց է տալիս իր ուժը և օգուելով առաջին առիթից հեշտութեամբ կրկնութիւն է առաջացնում: Նկատելի է նոյնպէս, որ շատ արտասուելուց և հեկեկալուց յետոյ երեխան առօրինակ նախապէս ուրախ է դառնում. հաւանական է որ նրա

նեարդային սիստեմի որոշ կենտրոնները յոգնում են և աղատութիւն է տրուում միւսներին: Երեխաների դիւրագրգռութեանն ու կապրիզներին յաճախ հետևող հեկեկանքների մասին Դարւինն ասում է, թէ այդ հեկեկանքները առաջանում են նրանից, որ երեխան ձգտում է զսպել ձիչն ու բղաւոցը, բայց շնչառութեան շարժումները թոյլ չեն տալիս այդ: Հեկեկանքներ, նկատում է նա, չը կան կենդանիների աշխարհում: Երեխաների խիստ հեկեկանքներից յետոյ սովորաբար առաջանում է հեծկլտանք, որը կարող է շարունակւել և քնի մէջ:

Երեխայի ամբողջ առաջին մահկութիւնը անցնում է յաճախակի աղաղակներով, որ շատ դէպքերում արտայայտում է նրա զանազան տեսակ անբաւականութիւնը: Մայրերը բղաւոցի եղանակից հեշտութեամբ հասկանում են երեխաների կարիքները: Այդ աղաղակների նկարագրութիւններով հետաքրքրւողները կարող են դիմել Պրէյերի վերոյիշեալ «Die Seele des Kindes» գրքի երրորդ գլխին: Երեխայի իւրաքանչիւր դիւրագրգռութիւնն և նրան հետևող աղաղակները այնքան սերտ են կապակցուում իրար հետ, որ ապագայում երկար մաքառում է պահանջւում երեխային ընտելացնելու՝ զսպել այդ աղաղակները: Երբ իմ երեխան երկու տարեկան և տասն ամսական էր, նա շրջապատողների աղղեցութեան տակ յաճախ զսպւում էր իր աղաղակները, բայց մի քիչ յետոյ նորից սկսում էր բղաւել: Վերջինը ըստ երևոյթիւն չէր համապատասխանում նրա իսկական ցանկութեանը, և նա ասում էր թէ բղաւո-

ղը ինքը չէ, այլ իր տիկնիկը: Միևնոյն ժամանակ պարզ էր միանգամայն, որ նա չէր կրկնում ուրիշ խօսքերը, այլ դա սեփական հնարածն էր, որ ցոյց էր տալիս թէ որչափ դժւար է դիւրագրգռութեան միջոցին աղաղակելու պահանջին յաղթել:

Մինչև այսօր դեռ չի պարզւած աղաղակի նշանակութիւնը առողջութեան համար երեխաների ամենափոքր հասակում: Կան մարդիկ, նոյնիսկ բժիշկներ, որոնք ուժգին և տեսական աղաղակները երեխաների համար ֆլասակար չեն համարում, որովհետև նպաստում են ձայնի գործարանի և թոքերի զարգացման, և արեան շրջանառութիւնը զրգոելով՝ փոխարինում են այն շարժումները, որոնցից զրկւած են բարուրւած երեխաները: Այս ամենը խոստովանելով հանդերձ, ևս այնուամենայնիւ այն՝ կարծիքի եմ, թէ պէտք է եռանդուն կերպով խուսափել նմանօրինակ աղաղակներից: Մկանների, ձայնի և շնչառութեան գործարանների զարգացումը հնարաւոր է նաև ուրախ շարժումների, բացականչութիւնների, խօսակցութիւնների և այլ դէպքերում, ուր մենք խուսափում ենք նեարդային զըրբուումից, մի լանից, որ անհրաժեշտօրէն լինում է բերգուած աղաղակների ժամանակ, և որը առաջ է բերում յաճախ ջղաձգութիւններ և, արիւնը գլուխը խփելով՝ կարող է երեխային զգալի ֆլասաներ հասցնել: Պրէյերը, համոզւելով, որ իր երեք ամսական՝ կատարելապէս առողջ երեխայի աղաղակները չունեն ոչ մի բերտաբեր պատճառ, թողել էր նրան ազատ, և երբ լսան մօտ 20 րոպէ բղաւելուց յետոյ քնել էր, և ապա

մի քանի ժամից արթնացել բոլորովին կազդուրած: Այնուամենայնիւ երկար աղաղակներից առաջացող վրասից խոյս տալու նպատակով նոյն Պրէյլերը խորհուրդ է տալիս այդպիսի երեխային որեիցէ անախորժութիւն պատճառել, ձեր պատճառած անախորժ զգացմունքը, ինչպէս օրինակ՝ երեսին սառը ջուր սրսկելուց, շուտով կանցնի, և երեխան արդէն հոգեկան լաւ տրամադրութեան մէջ կը լինի:

Երբեմն էլ չափազանց ուժեղ աղաղակները, բայց ոչ բարկութիւնը, սկսուած են երեխայի ամենախոր քնի ժամանակ, դեռ ևս աչքերը փակ դրութեան մէջ: Այդ պիսի բղաւոցի և լացի համար չի կարելի նկատել մի որոշ պատճառ և երեխան իսկոյն չի հանդարտուած: Այդպիսի երևոյթը բժշկութեան մէջ կոչուում է գիշերային վախ: Սկզբում այդ բանը համարում էին ուղեղի տկարութեան նախանշան, բայց փորձը ցոյց տւեց, որ այդ երևոյթը յաճախ անհետեանք է անցնում:

Երբ երեխան սկսում է խօսել, դիւրագրգռուած ժամանակ շատ անգամ աղաղակների հետ միասին այնպիսի բառեր է արտասանում, որոնք ոչ մի ընդհանուր կապ չունեն գրգիռի պատճառի հետ: Իմ մի տարի և ինն ամսական երեխան համարեա ամեն անգամ գրգռելիս իր սովորական «թպրուա, թպրուա»-ն էր բղաւում, թէպէտ պարզապէս բարկանում էր այն բանի համար, որ իրան զբօսնելու չեն տանում: Տիկին Լ-ի երեխան ամեն անգամ, երբ բարկանում էր իրան սայլակից վեր կացնելու համար, բղաւում էր՝ «կաթ տուր, կաթ տուր»: Այդպիսի աղաղակներ մի քանի

երեխաների մօտ շարունակուած են շատ երկար: Մի մօր ասելով՝ նրա երեխան երեք ժամ անընդհատ բղաւում էր՝ «արև չեմ ուզում»: Սկզբում այդ բացականչութիւնները համապատասխան են լինում գրգիռի պատճառին, բայց յետոյ դիւրագրգռութեան զգացումի հետ յաճախ միանալուց, նրանց հետ այնպէս են կապակցուում, զուգորդութեան մէջ մտնում, որ դիւրագրգռութեան երևան գալու իւրաքանչիւր դէպքում երեխայի յիշողութիւնը վերարտադրում է նաև այդ բացականչութիւնները, թէկուզ նոր դէպքին բոլորովին անհամապատասխան լինեն: Երբեմն սրանց միանում են և այնպիսի շարժումներ, որոնք ոչ մի հիմք չունեն: Այսպէս, երեխան օրական երկու անգամ գրգռուած բղաւում էր. «նան, նան», և ապա պոկ գալիս վազում էր դէպի նանը, երբ վերջինս վերադառնում էր նրա մօտ նախաճաշից կամ ճաշից յետոյ. հէնց միևնոյն երեխան լաւ գիտնալով, որ հօր դարակից գիրք վերցնել արգելւած է, բղաւում էր «նան, նան» և փաթաթուում նանի վզովը, երբ վերջինս առնում էր նրա ձեռքից գիրքը. բայց միևնոյն ժամանակ նրա գրկում չէր մնում, որովհետև քարկանում էր նրա վրա: Այստեղ արդէն յիշողութիւնը կապակցել է այնպիսի գրգիռը, բառերը և շարժումները, որոնք ոչ մի ներքին կապ չունեն իրար հետ:

Բարկացածի արիւնը տալիս է կաշին, աչքերին և լորձաթաղանթներին, որից երբեմն արիւնահոսութիւն է առաջանում: Այդ պատճառով էլ չափազանց բարկացածը կարծես ուռչում է. «բոլորովին ուռել է

վերջապէս միայն ծաղրէք, երբ կը հանգստանայ, նա-
յելով թէ երեխան որչափ է սովորել այդպիսի շար-
ժումներ անելու, այդ դէպքում երեխան կըսկսի զգալի
կերպով զսպել իրեն և ձեռք քաշել այդ սովորութիւն-
ներից: Շուտով կը քննենք այդպիսի միջոցների նպա-
տակայարմարութիւնը:

Դիւրագրգռութեան բոլոր այս երևոյթները աւե-
լորդ գրգռում են նեարդային սխտեմը. նրանց հետ
կապած են կապրիզները, որոնք ապա առաջացնում
են նոր կապրիզներ և շատ ֆլասակար են դառնում
իրենց հէնց երեխաների համար: Այդ տեսակէտից հե-
տաքրքիր է տիկին Լ-ի երեխան, որ զրգուելուց հան-
դարտելով ասում էր՝ «կապրիզներս քշեցի» և միշտ
չափազանց ուրախանում էր այդ բանի վրա: Հետեւեալ
գլխում կը տեսնենք թէ ինչպէս կարելի է ազատել
երեխային կապրիզներէց և ինչպէս կարելի է օգնել
նրան «կապրիզները քշելու» կամ չափաւորելու:

VI.

Կապրիզները կանխող միջոցներ

Կապրիզների հետ կուելու միջոցներից ամենա-
մեծ նշանակութիւնն ունեն նրանք, որոնք վերացնում
են հէնց այդ կապրիզներն առաջացնող պայմանները:
Նրանց վրա հարկաւոր ուշադրութիւն դարձնելով և
այդ տեսակէտից երեխային գոհացուցիչ պայմանների
մէջ դնելով, մենք դրանով կազատենք նրան բնաւո-

րութեան մի վատ յատկութիւնից, իսկ մեզ ինքներին՝
թէ մեզ և թէ երեխաների համար ծանր կուից: Իը-
րանք այսպէս ասած կանխող միջոցներն են. յետոյ
մենք կը քննենք նաև արմատախիլ անող միջոցները:

Առաջնակարգ տեղը բռնում է երեխաների առողջ
մարմին և դրանով էլ առողջ հոգի ժառանգելը: Նեար-
դայնութեան ժառանգարար անցնելը, ինչպէս և ծնող-
ների առողջութեան ազդեցութեան հարցը կասկածի
երբէք չի կարող ենթակայ լինել, և դա իւրաքանչիւր
հօր և մօր վրա պարտականութիւն է դնում, արդէն
երեխաների սիրուն, պահպանել իրենց առողջութիւնը:
Իսկ եթէ աննպաստ ժառանգականութեան պայման-
ները արդէն կատարւած իրողութիւն են, մի բան, որ
ծնողներն ու դաստիարակները պէտք է միշտ նկա-
տի ունենան, այդ դէպքում նրանցից պահանջում է
առանձին հոգացողութիւն երեխաների առողջապահիկ
ըջապատի մասին, որպէսզի հնարաւոր լինի չափաւո-
րել այդպիսի ժառանգականութեան վատ հետեանքնե-
ները:

Բայց առողջապահութիւնը կարևոր է և իւրաքան-
չիւր երեխայի համար, միայն թէ ոչ այն հատուկտոր
օրէնքների վրա հիմնւած առողջապահութիւնը, որ ան-
մտօրէն գործ են դնում ծնողները, այլ մեր օրգանիզ-
մի գլխաւոր յատկութիւնների ճիշտ հասկացողութեան
մի գլխաւոր յատկութիւնները օրգա-
վրա հիմնւածը: Այդպիսի առողջապահութիւնը օրգա-
նիզմին առողջութիւն կը տայ, կամրապնդի, այսինքն՝
կը վարժեցնի դիւրութեամբ դիմադրել պատահական
աճանապատ պայմաններին, և այն ժամանակ աւելի քիչ

Ահազին նշանակութիւն ունի երեխայի նաև հնազանդութիւնը: Դա հարկաւոր է ոչ թէ դաստիարակի յարմարութեան համար, այլ որպէսզի երեխան սովորի հպատակեցնել իր գործողութիւնները որոշ պահանջներին: Սկզբում այդ պահանջները կը դրւեն դրսից, արտաքին աշխարհից, իսկ յետոյ նա ինքն իր համար գործունէութեան սկզբունքներ կը կազմակերպի, որոնց և կը գիտենայ հպատակել:

Երկու տարեկան մի երեխայ, լսելով այն անձնաւորութեան ձայնը, որի մօտ չի սովորել զրգուել և որը, համոզած է, անպայման պիտի հակադրի իր ամեն մի կապրիզին, իսկոյն և եթ դադարում է կապրիզներ անելուց: Հասակաւոր երեխաների ինքնազբսպումը կամ հնազանդութիւնը մի քանիսը փորձում են առաջացնել երեխայի բանականութեանը դիմելով, բայց այդ միջոցը թոյլ է, քանի որ համարեա բացառապէս զգացմունքներով ապրող երեխաները շատ դժուարութեամբ են ենթարկւում բանականութեանը, նոյնիսկ յաճախ նրանց ուժերից վեր է՝ հասկանալ ձեր առաջ բերած պատճառաբանութիւնները: Ասում են, որ երեխայի համար ծանր է սեփական բանականութեան դատին ենթարկելը. նա այդ չի սիրում և իրեն ձնշած է զգում բանականութեան և զգացմունքի այդ անբնական կուրից: Սակայն, երեխայի բարոյական վարքը կազմակերպելու գործում անկարելի է չը դիմել նրա, թէև թոյլ բանականութեան գործունէութեանը: Հարկաւոր է լինում շատ բան բացատրել նրան, միայն թէ այն ժամանակ, երբ նա հանգիստ է լինում: Նոյնպէս

պէտք է աշխատել երեխային ներշնչել այն համոզմունքը, որ այս ինչ քայլին անպայման հետևում է որևէ անախորժութիւն, այդ ժամանակ երեխան, շատ հասարակ կերպով, անախորժութեան մէջ չընկնելու համար, կըսկսի զսպել իրան այդ քայլն անելուց և այնչափ կը վարժւի այդ հայեացքին, որ ապագայում էլ այդ քայլը նրան անյարմար կը թւայ: Եթէ մենք ոչ յաճախ օգտուելու լինենք երեխայի այդօրինակ կշռադատութիւնից, մեր սանը դուրս չի գայ մի անբարոյական գործնական մարդ, մանաւանդ որ և անախորժութեան մէջ էլ, որից նա խուսափում է, կարող է լինել բացառապէս բարոյական պատիժ: Չէ որ ոչ մի մարդ զերծ չէ այդպիսի կշռադատութիւնից, որը լաւազոյն մարդիկ հիմնում են անկաշառ բարոյական սկզբունքների վրա:

Շատ աւելի նպատակայարմար է ներգործել երեխայի զգացմունքի վրա: Նրա հնազանդութիւնը կարող է առաջ գալ դէպի դաստիարակը տածած սիրուց, որի վրա կարելի է դնել մեծ յոյսեր: Եւ իսկապէս, այդ սէրը հանդիսանում է անհրաժեշտ պայման երեխաներին կանոնաւորապէս դեկավարելու համար և միաժամանակ կարող է կրթական գործում մեծ դիւրութիւն պատճառել: Բայց և այդ սէրը, եթէ նրեխան չի գիտակցում իր պարտականութիւնը, դեռ ևս գրաւական չի ապագայ մարդու բարոյական դառնալուն: Դաստիարակին սիրելուց հպատակող երեխան, որ վարձատրում է նրա ժըպիտով, ընտրում է միայն իր համար դիւրեկանը, ուստի և այդպիսի հնազանդութեան մէջ չի մտնում մարդու պարտականութիւնների գիտակցութիւնը: Բոլորո-

վին անթոյլատրելի է դաստիարակին երկիւղից հնա-
զանդւելը, որովհետեւ այդ զգացմունքը երեխային թոյլ
չի տալիս ազատօրէն օգտուել իր բոլոր ընդունակու-
թիւններէր, որով և վերջիններս չեն կարող կատարե-
լապէս զարգանալ: Միւս կողմից էլ նոյնիսկ ցանկալի
է որոշ տեսակի երկիւղածութիւն, ոչ թէ վախ դաս-
տիարակից, այլ աւելի ճիշտն ասած, նրա կամքը չը կա-
տարելու վախ, երբ դաստիարակի կամքը երեխայի հա-
մարնոյնն է, ինչ որ պիտի լինի, ինչ որ մարդուս պար-
տականութիւնն է: Այդ երկիւղը ոչ թէ եսասիրական, այլ
այլասիրական բնավորութիւն ունի: Հեշտ չէ երեխա-
յին կանոնաւոր յարաբերութիւնների մէջ դնել շրջա-
պատողներ ճիտ, բայց դրան պէտք է ձգտել, և ան-
պայման հնարաւոր է դրան հասնելը:

Դիւրագրգռութիւնն և կապրիզները կանխող ամե-
նալաւ միջոցներից մէկն է անընդհատ հսկելը, որ ե-
րեխայի մէջ, եթէ հնարաւոր է, հէնց առաջին կիսա-
մեակում բուն չը դնեն այնպիսի սովորութիւններ, որոնք
ապագայում չափահանների կողմից ընդդիմադրութիւն,
իսկ երեխաների կողմից դիւրագրգռութիւնն և արցունք-
ներ պիտի առաջացնեն: Օրինակով բացատրենք: Երե-
խան հաց ուտելիս ոչ այնքան լուրջ է պահում իրեն,
չարութիւն է անում: Ծնողները սկզբում խրախուսում
են նրան, իսկ վերջը չեն կարողանում յաղթել այդ
վատ սովորութեանը, և ամեն անգամ հացի ժամանակ
աղմուկ է բարձրանում: Դրանում մեղաւոր են նրանք,
որոնք սկզբներում թոյլ են տուել նման շարութիւններ:
Պէտք է նոյնպէս ուշադրութեամբ հետեւել, որ երեխան

հազուադէպ, լացուելիս, սանրուելիս և այլն լաց լինելը
կամ բղաւելը սովորութիւն չը դարձնի: Եթէ երեխան
այդ գործողութիւններից որեւէ մէկի ժամանակ որեւէ
պատճառից բղաւի կամ լաց լինի, պէտք է աշխատել,
որ հետեւեալ անգամ միևնոյն գործողութիւնը կատար-
ւէր երեխայի հոգեկան ամենալաւ տրամադրութեան
մէջ: Այլ կերպ նա ամենոյն հեշտութեամբ կը սովորի
նման դէպքերում բղաւել, թէկուզ այդ գործողութեան
մէջ ոչ մի իրեն անախորժ բան չը լինի: Մի խօսքով,
սկզբներում ամենայն հեշտութեամբ ոչնչացնելիք երե-
ւոյթը ապագայում սովորութիւն դառնալով առաջ կը բե-
րի յամառ կապրիզներ և արտասուքներ:

Վերջիններս առաջն առնելու համար շատերը դի-
մում են արգելանքներին և խրատներին, մանաւանդ երբ
ծնողները, տանից հեռանալիս՝ երեխաներին դաստիա-
րակչուհու կամ դայեակի խնամքին են յանձնում: Այդ
միջոցը թերևս որոշ նշանակութիւն ունի այն հասա-
կաւոր երեխաների նկատմամբ, որոնք արդէն գիտեն
իրանց կառավարել և որոնք աւելի երկար կարող են
կանգ առնել մի տպաւորութեան վրա, այս դէպքում
կանգ առնել մի տպաւորութեան վրա: Բայց
իրանց տրւած պատուէրի տպաւորութեան վրա: Բայց
իրանց տրւած պատուէրը, որից և հետզհետէ կորցնում են
առաջ տրւած պատուէրը, որից և հետզհետէ կորցնում են
դէպի այդպիսի պատուէրներն ունենալիք յարգանքը:
Աւելի լաւ է երեխային երբէք չը յիշեցնել ոչ մի վատ
բան. բանի սակաւ նա լսի վատի մասին, այնքան հե-
ռու կը մնայ նրանից: Այն էլ ասենք, որ բոլոր այդ նկա-

քանչիւր դաստիարակ: Երեխաս միանգամայն ակներև կերպով էր ճնշում իր բղաւոցը լոկ այն նպատակով, որ կարողանար մնալ դայեակի կամ չափահասներէ: հետ ընդհանրապէս:

Տողերիս գրողը առիթ է ունեցել դիմելու աւելի ևս խիստ միջոցի: Դայեակի անտակտութեան պատճառով երեխաս սովորել էր երբեմն կապրիզներ անել, այն ինչ պայմանները այնպէս էին, որ անկարելի էր չը թողնել նրան նոյն դայեակի ձեռքին: Այն ժամանակ ես, կապրիզները ոչնչացնելու նպատակով, բարձրացնում էի ձայնս և այդպիսով հասնում այն բանին, որ երեխան զսպում էր իրեն նոյնիսկ իմ բացակայութեան միջոցին: Բայց այդպիսի աղաղակիցս յետոյ ես իսկոյն երեխայի հետ վարւում էի առաջւայ հասարակ և սիրալիր կերպով: Ես թոյլ էի տալիս ինձ նման վարմունքը, համոզւած լինելով, որ երեխան զիտի, թէ ես իսկապէս սիրում և միշտ փայփայում եմ իրան, և եթէ ես բարկացայ, նշանակում է նա իսկապէս վատ է վարւել: Նեարդայնութիւնից ես չէի վախենում, որովհետև այդպիսի դէպքեր կրկնւում էին շատ սակաւ և իսկոյն փոխւում էին լաւ յարաբերութեան: Սակայն իմ այդ գործ դրած միջոցը շատ մանկավարժների կողմից խրախուսանքի չի արժանանում, ուստի և իրաւունք չունեմ այստեղ առաջարկելու:

Կապրիզներն ոչնչացնելու և կանխելու պատիժներից մէկն է նաև մօր կամ դաստիարակչուհու՝ երեխայից հեռանալը: Մայրը չի խօսում, չի փայփայում նրան, մինչև որ նա չը դադարի կապրիզներ անելուց:

Ներողութիւն չը խնդրի և այլն: Թէպէտ և այս միջոցը երբեմն գուցէ հասնում է իր նպատակին, բայց եթէ դրա իրագործումը պիտի տևի թէկուզ մի քսան րոպէ, դա արդէն ցանկալի չի: Երեխան անկարող է դեռ հասկանալ այն միտքը, որի հիման վրա ծնողները զինւում են կապրիզների դէմ, որովհետև նա աւելի քիչ խելքով է ապրում, քան զգացմունքով: Եթէ երեխան իր կապրիզների դէմ չի նկատում ծնողների կողմից սաստիկ զրգուում կամ սաստիկ զայրոյթ, իր կապրիզների դէմ ուղղած դանդաղ դիմադրութիւնը երեւում է իրան մի որոշ տեսակի կապրիզ ծնողների կողմից, որոնց հետ կարելի է կուել էլ: Իսկ իւրաքանչիւր կուի թէ զրգուում է երեխային և թէ այս դէպքում յամառութիւն է զարգացնում: Այդպիսով ուրեմն երեխային իրենից հեռացնելը, կամ ուրիշ խօսքով այն, ինչ որ մենք երեխաների—և ոչ թէ մեր—մէջ «փրկել» ենք անւանում, հասցնում է ոչ ցանկալի հետևանքների:

Մնում է միայն խօսել այն միջոցներէ մասին, որոնց օգնութեանն ենք դիմում ոչ թէ երեխային ուղղելու, այլ արդէն առաջացած կապրիզները ճնշելու համար: Այստեղ հարկաւոր է չը մոռանալ, որ լացից կամ բղաւոցից ամեն մի խուսափումը արդէն ինքն իրեն նպաստում է կապրիզոտութեան դէմ կուելուն, որովհետև թոյլ չի տալիս, որ առանց լուրջ պատճառի զրգուելու սովորութիւնը զարգանայ: Բղաւոցն և լացը խանդարելու համար յաճախ կան ամենամանր, ըստ երևոյթին աննշան միջոցներ, բայց կրթական գործում մանր բան գոյութիւն չունի:

Երբ երեխաս գրգռւած է լինում և կապրիզ-
 ներ է անում, նա միևնոյն առարկայի վերաբերմամբ
 երբեմն ասում է՝ «ուզում եմ», երբեմն՝ «չեմ ուզում»:
 նրան հագցնում են, նա չէ, չէ է բղաւում, դադարում
 են հագցնելուց—նա լաց է լինում՝ թէ ինչու դադարե-
 ցին: Դայեակը աշխատում է իմանալ՝ վերջապէս ինչ
 է ուզում երեխան, և գրանով մի աւելորդ անգամ գըր-
 գում է նրան: Կապրիզը անբաւականութեան ընդհա-
 նուր զգացումի արտայայտութիւն է և ոչ թէ ցան-
 կութեան, ուստի և երեխան ինքն էլ չը գիտի թէ ինչ
 է ուզում, և իզուր է նրան այդ մասին հարցնելը:
 Իզուր է նրան համոզել որեւէ բանում: Պէտք է ուղղա-
 կի և շուտով երեխայի փոխարէն վճռել և կատարել
 այդ վճիռը: Եթէ երեխան սաստիկ լալիս է, բղա-
 ւում է, պէտք է ամբողջ ուժով աշխատել նը-
 ըան ուրախացնել, սակայն շարունակելով ձեր վճո՞ր
 իրագործումը և էլի մի անգամ բարձր կրկնելով,
 պէտք է աշխատել, որ երեխան նոյնիսկ ազօտ կեր-
 պով չը կարծի, թէ ուրախացնելով դուք իր բարեա-
 ցակամութիւնն էք որոնում: Եթէ գործը չափազան-
 ցութեան, աֆֆէկտի չի հասել, երեխային ուրախացնե-
 լը շատ հեշտ է, որովհետև նա վերին աստիճանի տպա-
 ւորող է, իսկ աֆֆէկտի դէպքում այդ շատ դժւար է:
 Երբ երեխաս երբեմն սաստիկ կապրիզներ էր անում,
 ես, ինչպէս ասացի վերև, նրան առանձնասենեակս էի
 տանում, որպէսզի հեռացնեմ գիւրագրգռութեան առիթ-
 տուող առարկաներից: Իսկ եթէ երեխան այնտեղ էլ սաս-
 տիկ բղաւում է, այն ժամանակ ցոյց տալով իբր թէ

նրա վրա ոչ մի ուշադրութիւն չեմ դարձնում, մի ան-
 սովոր բան էի անում նրան հետաքրքրելու համար. ես
 դուրս էի քաշում երեխայի համար նոր արկղը, աղ-
 մուկով հրում էի սեղանը, պատից վայր էի բերում
 պատկերը և այլն: Զարմացած երեխան դադարում էր
 բղաւելուց, իսկ ես այդ վայրկեանին էի սպասում, որ
 հանաքով կամ իմ ծիծաղով նրան ուրախացնէի, իսկ
 յետոյ արդէն ուրախացած նրան վերադարձնէի առաջ-
 ւայ շրջապատին: Այսպիսի հնարներն ինձ շատ էին
 աջողուում և ազատում էին ինձ և շրջապատողներին երկա-
 րատե սրտապատառ աղաղակներից, մի բանից, որ յաճախ
 լինում է երեխաների հետ: Կապրիզներն քշելու ուրիշ
 միջոցներից յիշենք նաև մի բաժակ ջուրը. աֆֆէկտի
 ժամանակ պէտք է ստիպել երեխային ջուր խմել:
 Բոլոր երեխային բաւական է մի բանի գզալ տալ: Դա
 շատ է հանգստացնում գրգռւած նեւրոզային սխտեմը,
 որ հեշտ չէ միշտ նորմալ դրութեանը բերել:

Վերջացնելով կապրիզների դեմ կուելու միջոց-
 ների այս համառօտ քննութիւնը, մի անգամ ես առա-
 ջարկում եմ ոչ թէ ուղղիչ, այլ կանխող միջոցներ,
 որովհետև միայն նրանք կը հեշտացնեն կրթական գոր-
 ծը թէ ծնողների և թէ երեխաների համար: Որքան
 շատ աշխատեն այս ուղղութեամբ հայրերն ու մայրերը,
 շատ քիչ նրանք ծանրաբեռնւած կը լինեն, որով-
 այնքան քիչ նրանք ծանրաբեռնւած կը լինեն, որով-
 հետև նրանց երեխաները, որպէսզի միշտ ուշադրում են
 պակասութիւններից, որպէսզի միշտ ուշադրում են
 ծնողներին:

IX Մանուկների աշխատանքն ընտանիքում—Ա. Կ. Արստալի, թարգմ. Մ. Ասիլեանցի, 15 կ.

X Տղան և աղջիկը անցողական շրջանում—Բու-
լի և Նելսէնի, թարգմ. Ստ. Լիսիցեանի, 10 կ.

XI Մանկական աղատութիւնն ու ուրախութիւ-
նը—Օտտո էրնստի, թարգմ. Լ. Բարայեանի, 20 կ.

XII Ժողովրդական մանկական խաղեր, խմբա-
գրեց Ստ. Լիսիցեան, 20 կ.

XIII Ընտանեկան յարաբերութիւններն ու նը-
րանց կրթիչ նշանակութիւնը—Ա. Ն. Օստրոգորսկու,
թարգմ. Լ. Շ., 20 կ.

XIV—XV Մանկան հոգին—պրոֆ. Սիկորսկու,
թարգմ. Միս. Աս. և Ստ. Լ., 45 կ.

XVI Ժառանգականութիւնը և դաստիարակու-
թիւնը—Ռուզոլֆ Լեմանի, թարգմ. Լ. Բարայեանի, 15 կ.

XVII Դաստիարակութեան իդէալները, Ռուզոլֆ
Լեմանի, Մանկան հոգեկան կեանքի զարգացումը,
թարգմ. Լ. Բարայեանի, 20 կ.

XVIII Ընտանեկան թատրոն—Վ. Բ., թարգմ.
Միս. Ասիլեանի, 20 կ.

XIX Մանուկը բնութեան մէջ. Ա. Արստալի,
թարգմ. Մ. Ասիլեանի, 15 կ.

XX Մանկան ծիծաղը—Վ. Ռուդակովի և
XXI Բարոյագիտութեան դասաւանդումը.—պրոֆ.
Լ. Սովաժի—15 կ.

ԱՄԲՈՂՁ ՇԱՐԻ ԳԻՆՆ Է 3 ՌՈՒԲԼԻ 30 ԿՈՊ.

Ճանապարհածախսը՝ 1 ուրբուց ոչ պակաս զը-
նողների համար խմբագրութեան վրա է:
Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакция „Аске

ՁՐԻ ՅՍԻԵԼԻԱԾ «ՀԱՍԿԵՐԻ»

